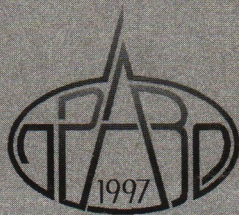
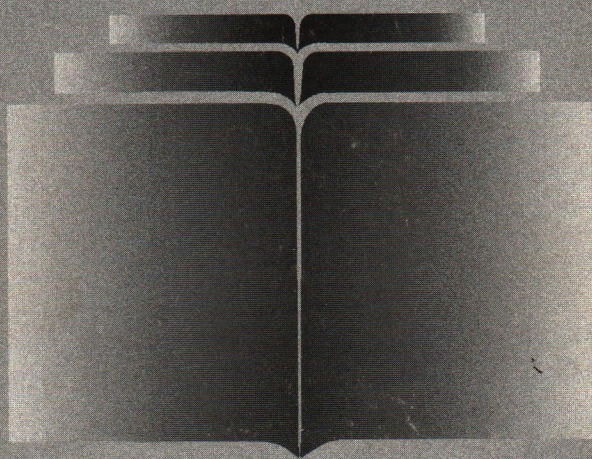

Випуск 1 • Збірник наукових праць •

Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності

Академія правових наук України

Питання боротьби зі злочинністю

АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ ЗЛОЧИННОСТІ

Питання боротьби зі злочинністю

Збірник наукових праць

Випуск 1

Харків
«Право»
1997

Міжсфера боротьби
зі злочинністю.
Збір. наукових
праць. В. 1.
ІХІ. Право, 1997 -
96 с.
N 126 сб.

Поресєва В. Ч

N 126 сб

ББК 67. 308
3 - 41

Засновник

Академія правових наук України

Редакційна колегія

В. І. Борисов (головний редактор), В. С. Зеленецький (заст. головного редактора), Ю. М. Грошевський, І. М. Даньшин, Г. А. Матусовський, М. В. Салтєвський, Н. В. Сібільова, В. В. Сташиш, А. Ф. Степанюк, В. М. Хотенець

Видавця

Науково-дослідний інститут
вивчення проблем злочинності АПРН України

Адреса

310002 Харків, вул. Чернишевського, 80а
Тел. 47-81-95

Видавництво

«Право»

Адреса

310002 Харків, вул. Миросицька, 29
Тел. 40-52-92

Збірник наукових праць «Питання боротьби зі злочинністю» — видання фахівців-правознавців Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності Академії правових наук України. Результати деяких наукових розробок спеціалістів НДІВПЗ подаються у першому випуску збірника.

Для науковців і працівників правоохоронних та судових органів.

П 1203021100-010 Без оголош.

«Право» 97

ISBN 996-7146-04-9

© НДІВПЗ, 1997

© «Право», 1997

**Читачам та редакційній колегії
Збірника наукових праць**

Академія правових наук України, яка покликана визначати стратегію наукових досліджень у галузі права та їх координацію, робить свій внесок у становлення правової Української держави, утвердження цивілізованих норм суспільного життя, інтеграцію країни у світове співтовариство.

Без висококваліфікованих юридичних кадрів нової формації, які б посприяли високому професіоналізму, компетентності з відповідальним ставленням до роботи і любов'ю до народу, вирішувати таку велику справу неможливо.

При формуванні підрозділів Академії одним із перших був створений Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності, творчий потенціал якого складають переважно фахівці славетної харківської юридичної наукової школи, яка за багато десятиліть довела, що її кадри мають високий науковий і професійний рівень, спрямований на проведення як фундаментальних, так і вкрай потрібних сьогодні правоохоронній практиці прикладних досліджень, а також на розробку на їх підставі проектів законів та інших нормативних актів.

Прагнучи ознайомити з результатами цих досліджень широке коло науковців, а також викладачів, аспірантів, студентів юридичних вищих навчальних закладів, наукових установ, практичних працівників правоохоронних органів, Президія Академії правових наук України прийняла рішення стати засновником цього наукового видання.

Сподіваюсь, що у збірнику будуть друкуватися глибокі і аргументовані теоретичні матеріали, які науково забезпечать державну політику з питань боротьби з корупцією та організованою злочинністю, дослідження щодо причин правопорушень та злочинів у сфері економіки, наукові розвідки з проблем судово-правової реформи, підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів на основі впровадження досягнень науково-технічного прогресу та з інших актуальних правових питань.

Щиро вітаю редколегію, усіх працівників Інституту, читачів з виходом у світ збірника. Бажаю творчих успіхів, щастя, здоров'я, плідної співпраці для загальної справи розбудови Української правової держави, а збірнику — здобути авторитет і визнання читачів, посісти гідне місце серед юридичних видань.

*В. Я. Тацій,
президент Академії правових наук України,
академік*

Слово до читача

Ви тримаєте у руках перший випуск збірника наукових праць «Питання боротьби зі злочинністю» — видання фахівців-правознавців Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності Академії правових наук України.

Поява цього видання є свідченням того, що сьогодні боротьба зі злочинністю — не лише державна політика, а й загальнонародна справа. Саме це зобов'язує нашу редакційну колегію послідовно знайомити читачів з результатами роботи Інституту. Підкреслю, що ми тепер маємо змогу не тільки повною мірою висвітлювати дослідження фахівців з правового забезпечення діяльності законодавчих та виконавчих органів держави у боротьбі зі злочинністю, а й на шпальтах збірника розповідати про усі аспекти нашої роботи, оприлюднювати висновки та пропозиції правознавців щодо удосконалення боротьби зі злочинними діяннями.

Тож я щиро вітаю наших читачів з виходом першого числа збірника. Переконалися, що це видання добре прислужиться тим, кому не байдужа доля нашої демократії, нашої держави, хто самовіддано працює для подолання злочинності, в ім'я процвітання незалежної України.

*В. І. Борисов,
головний редактор збірника наукових праць
«Питання боротьби зі злочинністю»*

Від редколегії

Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності Академії правових наук України (далі — НДІВПЗ) створений на підставі п. 8 Розпорядження Президента України від 10 лютого 1995 р. № 35/95 та постанови Президії Академії правових наук України від 21 червня 1995 р. № 4/4. Організацією НДІВПЗ підкреслена державна необхідність у розвитку теоретичних та прикладних досліджень у сфері боротьби зі злочинністю.

Наукова та науково-організаційна діяльність НДІВПЗ здійснюється у відповідності з основними напрямками, визначеними у постанові відділення кримінально-правових наук АПрН України від 25 січня 1996 р. № 1. Такими напрямками є:

- 1) теоретичні проблеми боротьби зі злочинністю;
- 2) наукове забезпечення державної політики та правових підвалин боротьби з корупцією та організованою злочинністю;
- 3) дослідження правопорушень та злочинів, що вчинюються у сфері економіки;
- 4) проблеми судово-правової реформи та підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів;
- 5) використання досягнень науково-технічного прогресу у боротьбі зі злочинністю;
- 6) регіональні проблеми боротьби зі злочинністю.

Науковці-юристи, відчуваючи соціальну та державну потребу у боротьбі зі злочинністю, а також труднощі правоохоронних органів по розкриттю, розслідуванню та розгляду кримінальних справ, останнім часом більш інтенсивно досліджують ці питання. Результати деяких наукових розробок спеціалістів НДІВПЗ подаються у першому випуску збірника.

Практично важливою є розробка науково обґрунтованих критеріїв оптимального навантаження оперативних, слідчих та прокурорських працівників. Творчим колективом, створеним у НДІВПЗ, розроблені науково обґрунтовані норми навантаження на слідчого органів внутрішніх справ і прокуратури районної ланки і місячні норми

продуктивності їх праці. У збірнику вміщено результати дослідження цієї проблеми, сформульовані рекомендації щодо істотного зменшення навантаження на слідчих та поліпшення умов праці слідчих підрозділів.

До складу НДІВПЗ входить лабораторія «Використання сучасних досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю». Її колектив веде дослідження, спрямовані на виявлення науково-технічних напрацювань, технологій у провідних науково-дослідних, навчальних закладах, виробничо-технічних об'єднаннях Харківського регіону з метою можливого використання їх у практиці боротьби зі злочинністю. Розробляються також дослідні зразки приладів та комп'ютерні програми. Публікуються «Рекомендації правоохоронним і судовим органам «Про принципи впровадження результатів наукових досліджень у практику боротьби зі злочинністю», а також напрацювання щодо концепції і структури науково-прикладних програм використання наукових методів і технічних засобів у розкритті та розслідуванні тяжких злочинів.

У рубриці «Законопроектні роботи» представлений підсумок дослідження, яке було виконано за рішенням Координаційного комітету по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю при Президентові України. Науковцями НДІВПЗ проаналізовано стан законодавства щодо боротьби з корупцією і організованою злочинністю і запропоновані зміни і доповнення до нього.

Матеріали збірника адресуються науковцям і працівникам правоохоронних та судових органів.

Будемо вдячні читачам за конструктивні зауваження та побажання щодо цього і наступних випусків наукових праць НДІВПЗ АПрН України. Надсилати пропозиції можна за адресою:

310002, Харків, вул. Чернишевського, 80 а, тел. 47-81-95.

Г. К. Кожевніков,

начальник кафедри

Університету внутрішніх справ України,

доцент,

Л. М. Давиденко,

професор ІПК кадрів

Генеральної прокуратури України,

В. О. Коновалова,

академік АПрН України, професор,

В. М. Хотенець,

завідувач відділом

НДІВПЗ АПрН України, доцент,

Ю. П. Янович,

доцент

Університету внутрішніх справ України

НАУКОВО ОБГРУНТОВАНІ НОРМИ НАВАНТАЖЕННЯ ТА НАЛЕЖНІ УМОВИ ПРАЦІ СЛІДЧИХ ПІДРОЗДІЛІВ ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК ЇХ ЯКІСНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Рішенням спільного засідання Ради національної безпеки і оборони при Президентові України та Координаційного комітету по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю при Президентові України від 7 квітня 1995 р. на Академію правових наук України та практичні відомства покладено завдання організувати вивчення реального стану навантаження та умов праці слідчих підрозділів.

Актуальність дослідження визначається:

а) відсутністю чітких показників навантаження на окремого слідчого, що не дозволяє визначитись з необхідною штатною чисельністю слідчих підрозділів і призводить до перевантаження одних і неефективного використання інших слідчих;

б) низькою ефективністю розслідування складних кримінальних справ по тяжких неочевидних злочинах, у тому числі у сфері економіки, внаслідок перевантаження слідчих справами про малозначні злочини;

в) значною плінністю слідчих кадрів і, як наслідок,

© Г. К. Кожевніков, Л. М. Давиденко, В. О. Коновалова, В. М. Хотенець,
Ю. П. Янович, 1997

комплектуванням слідчих підрозділів особами, які не мають вищої юридичної освіти, що негативно впливає на якість і ефективність розслідування кримінальних справ.

З метою вивчення цієї проблеми і розробки пропозицій та рекомендацій щодо її розв'язання наказом президента Академії правових наук України від 30 вересня 1995 р. № 35 при НДІВПЗ АПрН України було створено тимчасовий творчий колектив у складі авторів цієї статті. На першому етапі дослідження були визначені суть і стан проблеми, одержані попередні результати та розроблені відповідні рекомендації. На другому етапі на підставі розробленої загальної методики проведення наукових досліджень одержано і опрацьовано значний масив емпіричного, статистичного та теоретичного матеріалу, наслідком узагальнення якого стали висновки про визначення критеріїв навантаження і продуктивності праці слідчих, рекомендації щодо істотного зменшення їх навантаження та поліпшення умов праці слідчих підрозділів.

Члени тимчасового творчого колективу висловлюють щире вдячність за надану допомогу працівникам правоохоронних органів і вченим: заступнику міністра внутрішніх справ України О. Ф. Штаньку, віце-президентові Академії правових наук України Ю. М. Грошевому, доктору юридичних наук В. С. Зеленецькому, колективу розробників методики визначення штатної чисельності слідчих науководослідного центру Національної Академії внутрішніх справ України та іншим спеціалістам.

Методика вирішення завдання

Розробляючи методику вирішення проблеми, пов'язаної з розробкою науково обґрунтованих нормативів навантаження на окремого слідчого, члени тимчасового творчого колективу ставили за мету шляхом узагальнення існуючого стану справ виявити недоліки об'єктивного і суб'єктивного характеру, що обумовлюють перевантаження слідчих, а звідси і низьку ефективність їх праці, і на цій підставі розробити рекомендації і пропозиції щодо усунення таких недоліків і створення слідчим належних умов праці. У ході дослідження застосовувались методи: статистичний; конкретних соціологічних досліджень; порівняльного правознавства і законодавства; узагальнення і аналізу

діяльності як слідчих підрозділів у цілому, так і окремих слідчих.

Загальна методика проведення дослідження включала:

1) вивчення існуючих наукових і відомчих публікацій з питань наукової організації роботи слідчих, методик визначення навантаження і продуктивності їх праці в органах внутрішніх справ, прокуратури, Служби безпеки України;

2) розробку переліку статистичних даних, які слід одержати і співставити між собою, а також розробку методики аналізу і узагальнення таких даних;

3) розробку анкет з переліком питань, які необхідно з'ясувати для визначення шляхів дослідження проблеми навантаження слідчих;

4) вивчення окремих кримінальних справ, що найчастіше зустрічаються у провадженні слідчих органів внутрішніх справ і прокуратури, для визначення узагальненої (усередненої) кримінальної справи, котра може слугувати за одиницю навантаження;

5) розробку схем фото- і самофотографування окремих слідчими витрат робочого часу на провадження слідчих дій по справах, а також інших витрат робочого часу;

6) аналіз чинного кримінального, кримінально-процесуального, адміністративного законодавства України, його застосування в практиці правоохоронних органів, а також зарубіжного законодавства, що стосується форм і організації попереднього розслідування, з метою визначення пропозицій щодо змін у КПК, КК і КпАП України, які б сприяли спрощенню розслідування кримінальних справ про малозначні злочини, з одного боку, і удосконаленню розкриття і розслідування складних справ по тяжких злочинах — з іншого;

7) вивчення в органах внутрішніх справ і прокуратури умов праці слідчих та узагальнення статистики щодо якісного складу слідчих підрозділів і плинності кадрів.

Обрана методика дослідження дозволила ґрунтовно вивчити існуючий стан навантаження слідчих, достатньо глибоко з'ясувати причини їх перевантаження і розробити висновки, пропозиції і рекомендації щодо вирішення цього складного питання.

Суть і стан проблеми

Кількість кримінальних справ, що знаходяться в провадженні у одного слідчого, а також закінчених провадженням (направлених до суду з обвинувальним висновком чи постановою про направлення справи до суду для вирішення питання про застосування примусових заходів медичного характеру та закритих), завжди розглядалася як один з основних показників роботи слідчих підрозділів органів внутрішніх справ і прокуратури. Однак, незважаючи на важливість єдиного показника, за яким обчислювалося б навантаження на одного слідчого, він до кінця 1992 р. в Україні визначався керівниками правоохоронних органів не нижче обласного рівня суто адміністративним шляхом. Оскільки кожний з них виходив зі своїх інтересів щодо поліпшення статистичних даних, то і норми навантаження на слідчих у різних регіонах були неоднаковими.

Першу спробу розробити науково обґрунтовані норми навантаження на одного слідчого у системі МВС здійснили фахівці Московської Академії внутрішніх справ у 1990 р. У розроблених Академією методичних рекомендаціях пропонувалося брати за норму 38 справ, які знаходяться в провадженні в слідчого, або 23 справи, що закінчені протягом року. В Україні норми навантаження на слідчих вперше були визначені наказом міністра внутрішніх справ України від 25 листопада 1992 р. № 745 «Про невідкладні заходи щодо вдосконалення структури і організації діяльності органів попереднього слідства в системі МВС України». Пункт 4.5 наказу визначив ці «науково обґрунтовані» норми: «Слідчий апарат утримується за рахунок коштів державного бюджету, виходячи з науково обґрунтованих норм навантаження **(35 справ у провадженні одного слідчого на рік)** та з урахуванням оперативної обстановки на території обслуговування». Однак у Державній програмі боротьби зі злочинністю, затвердженій постановою Верховної Ради України від 25 червня 1993 р., пропонувалося довести чисельність слідчих в органах внутрішніх справ, виходячи вже з розрахунку **35 закінчених провадженням кримінальних справ одним слідчим**.

Незважаючи на однаковість вказаних цифр, фахівці з кримінального процесу і криміналістики розуміють, що йдеться про абсолютно різні обсяги навантаження на слідчого. У першому випадку (наказ МВС) на одного слідчого припадає на рік 35 справ, розслідуваних ним, тобто

справ, направлених до суду, закритих, призупинених, переданих за підслідністю; у другому у навантаження зараховуються тільки справи, направлені до суду і закриті. Наскільки ці показники різні, свідчить статистика: у Харківській області, наприклад, слідчими органів внутрішніх справ і прокуратури закінчено у 1996 р. 21797 кримінальних справ, а у провадженні протягом року знаходилось їх 57300.

У свою чергу, практика свідчить про невідповідність названих показників (35 кримінальних справ на одного слідчого) реальному навантаженню. Так, у 1996 р. слідчими органів внутрішніх справ (штатна чисельність — 9955, фактична наявність — 7840) розслідувано 580170 кримінальних справ. Таким чином, у провадженні в одного слідчого було в середньому 74 справи. Якщо виходити з повністю укомплектованої штатної чисельності слідчих органів внутрішніх справ, то на одного слідчого припадало б 58 справ, тобто в 1,65 рази більше за встановлений наказом МВС України норматив, що, зрозуміло, вимагає збільшення штатної чисельності слідчих. Виходячи саме з таких розрахунків, керівництво Головного слідчого управління МВС України вважає за необхідне збільшити кількість слідчих в органах внутрішніх справ майже на 8 тисяч штатних одиниць.

У той же час розрахунок навантаження за нормами, встановленими Державною програмою боротьби зі злочинністю, виходячи з вищевказаних статистичних даних, показує, що на одного слідчого МВС у 1996 р. припадало 27,3 закінчених за рік справи (21,5 — за повною штатною чисельністю), тобто у 1,6 рази менше за норму. За цих розрахунків постає питання про значне скорочення штатної чисельності слідчих.

Як бачимо, різний підхід до визначення категорії кримінальних справ, що є критерієм для обчислення навантаження на слідчих, дає підстави для діаметрально протилежних висновків щодо їх штатної чисельності. Тому вважаємо неприйнятними і вищезгадані рекомендації Московської Академії внутрішніх справ. Як вже згадувалось, дослідники Академії пропонували брати за норму 38 справ, які знаходяться в провадженні у слідчого, або 23 закінчених протягом року справи. Якщо розраховувати необхідну чисельність слідчих за цими нормативами, то виходить істотна розбіжність: за першим у 1996 р. в МВС України повинно було працювати 15267 слідчих (знаходилось у

провадженні 580170 справ), за другим — 9308 (закінчено 214078 справ). Зрозуміло, що ці нормативи не є досконалими, бо результат щодо обчислення штатної чисельності слідчих повинен бути за обома показниками однаковим або мати незначну розбіжність.

У 1993 р. група працівників науково-дослідного центру Національної академії внутрішніх справ провела дослідження з теми «Нормативи навантаження та штатної чисельності слідчих міськрайоргану внутрішніх справ». Цією групою було розроблено математичну модель визначення штатної чисельності слідчих, згідно з якою пропонувалось шляхом співвідношення показника оптимального навантаження слідчого підрозділу окремого органу внутрішніх справ¹ (кількість кримінальних справ, які закінчені, призупинені, об'єднані, кількість осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності, число відказних матеріалів і внесених подань за чотири роки) з річним обсягом витрат робочого часу та корисного річного фонду часу одного слідчого одержувати показник необхідної кількості слідчих.

Недоліком такого підходу до визначення штатної чисельності слідчих є, на наш погляд, те, що за основу розрахунків беруться не науково обгрунтовані показники витрат робочого часу слідчими на виконання слідчих та інших дій, а кількість вже розслідуваних кримінальних справ у тому чи іншому слідчому підрозділі. За такою методикою обчислення необхідна кількість слідчих визначається для кожного підрозділу окремо, що, звичайно, має свій сенс, але не дає відповіді на питання: скільки справ повинен чи може розслідувати слідчий протягом місяця, року.

Показника навантаження на слідчих органів прокуратури взагалі ніколи раніше не існувало. Немає його і зараз. Наприкінці 60-х років цією проблемою займався старший науковий співробітник Всесоюзного інституту вивчення причин і розробки заходів попередження злочинності Л. О. Соля-Сірко (м. Москва)². Він розробив методику вивчення витрат робочого часу слідчого шляхом опитування (анкетування), фото- і самофотографування витраченого часу на провадження слідчих та інших дій, а також момен-

¹ Як приклад практичного використання моделі у методиці наводяться розрахунки по Шевченківському РУВС м. Києва.

² Организация работы следователей // Сборник статей. ДСП. М., 1968. С. 14 - 25.

тних (випадкових) спостережень. Але його дослідження проводились за основною темою «Наукова організація роботи слідчого», і тому питання їх навантаження не вивчалось. У 1973 р. стан реального навантаження на слідчих прокуратури вивчав також співробітник НДІ проблем зміцнення законності і правопорядку доктор юридичних наук В. І. Шинд (м. Москва). На його думку, навантаження на одного слідчого прокуратури міста, району повинно становити одну кримінальну справу на місяць. Але такий висновок не був підкріплений відповідними розрахунками, оскільки дослідження стосувалось визначення навантаження прокурорів при здійсненні ними наглядових функцій на попередньому слідстві¹.

Зараз у прокуратурі встановлено інший підхід до визначення навантаження на слідчих. В органах прокуратури лише раз на рік вираховується продуктивність праці слідчих. При цьому до уваги береться лише кількісний показник закінчених справ, тобто направлених до суду і закритих. Ця кількість справ ділиться на наявну чисельність слідчих (1830) і на 11 місяців (з урахуванням щорічної відпустки кожного з них), тобто виводиться середньостатистичний показник продуктивності праці слідчих прокуратури по окремих регіонах і в цілому по Україні. **За останні три роки середньомісячна кількість закінчених справ в органах прокуратури становить 1,3-1,4 справи на слідчого.**

Ця методика має свої недоліки: не враховується обсяг роботи по справах про нерозкриті злочини і по справах, які знаходяться у провадженні, виконання окремих доручень, робота слідчих у групах.

В органах внутрішніх справ на відміну від прокуратури йдеться не про продуктивність, а про навантаження, тобто про кількість справ, що знаходяться у провадженні одного слідчого протягом року. Це пояснюється тим, що до закінчених справ додаються й ті, що знаходяться у провадженні. Крім того, в МВС працюють понад 4 тисячі помічників слідчих, праця яких сприяє підвищенню показників роботи слідчих. Однак, якщо визначати показник продуктивності праці слідчих МВС за прокурорською методикою (214078 закінчених справ поділити на 7840 фактично працюючих слідчих і на 11 місяців), то вийде, що продуктивність праці слідчих МВС складає у середньому 2,5 закінчених справи

¹ Шинд В. И. Результаты изучения затрат рабочего времени в районной прокуратуре. М., 1973.

на місяць. Якщо взяти до уваги, що кількість слідчих в МВС за штатом у п'ять разів більша, ніж в органах прокуратури, а справи менш складні за характером вчинених злочинів, постає питання: чому продуктивність праці слідчих органів внутрішніх справ тільки у два рази вища за їх колег з прокуратури? Відповідь дає статистика: якщо на одного слідчого в органах прокуратури припадало минулого року в середньому 15,2 справи, то на слідчого МВС — 74. І все ж існуючі методики визначення навантаження на слідчих недосконалі ще й тому, що при підрахунку кількості справ, яку може чи повинен розслідувати слідчий, поза увагою залишається головне: всі справи за складністю і обсягом різні, тому їх не можна механічно складати, ділити. В одній справі може бути один-два обвинувачених і один епізод, в іншій — обвинувачених або епізодів може бути десятки, однак офіційною статистикою оцінюються вони однаково.

Організаційно-методичний відділ Генеральної прокуратури України свого часу пропонував внести зміни до статистичної звітності, щоб у ній простежувався кожний епізод, частка кожного підрозділу по кримінальній справі, що давало б змогу оцінювати роботу не лише слідчих, а й оперативних служб. Окрема таблиця по розслідуванню посадових злочинів була запропонована, але й досі питання не вирішено, бо не всі правоохоронці зацікавлені, щоб їх робота піддавалась такому контролю. Це стосується як органів дізнання, так і слідчих. На думку фахівців Генеральної прокуратури України, лише такий підхід міг би дати змогу більш-менш об'єктивно оцінювати обсяг і результативність діяльності по виявленню та розслідуванню злочинів і якоюсь мірою стати частиною методики підрахунку навантаження на слідчих. Враховуючи, що за останні вісім років кількість тяжких злочинів зростає майже у вісім разів (31435 у 1987 р. і 243700 у 1996 р.), керівництво Генеральної прокуратури України вважає за необхідне збільшити кількість слідчих, прокурорів-криміналістів у органах прокуратури не менш як у два рази, а також збільшити кількість працівників карного розшуку для належного оперативного забезпечення попереднього слідства. Як бачимо, необхідна штатна чисельність слідчих в органах прокуратури визначається ще більш недосконало.

Дослідження слідчої практики органів Служби безпеки України показує, що середнє навантаження на одного

слідчого у 1995-1996 рр. складало 10,6 кримінальних справи, а з урахуванням керівного складу слідчих підрозділів — 7,6 справи.

З огляду на те, що кількість злочинів, які виявляють оперативні підрозділи СБУ, щорічно практично подвоюється, в аналогічній пропорції збільшується і навантаження на слідчих працівників. Таке його зростання на слідчих СБУ викликано ще й значною зміною категорії розслідуваних ними справ.

Для слідчих підрозділів органів СБУ характерною особливістю є те, що 88% кримінальних справ, що розслідувалися ними у 1995-1996 рр., — це справи про тяжкі злочини, в основному проти держави та державної і колективної власності. По 33% справ обвинуваченим інкримінувалося вчинення від 2 до 8 злочинів, а по 13% від загальної кількості розслідуваних справ до кримінальної відповідальності притягувалося від 2 до 17 осіб.

Останнім часом розслідування справ про контрабанду, розкрадання державного і колективного майна в особливо великих розмірах, порушення правил про валютні операції, приховування валютної виручки потребує від слідчих СБУ, як правило, дослідження обставин фінансово-господарської діяльності підприємств, договірних стосунків на зовнішньоекономічному каналі, механізмів кредитування, пов'язаних з проведенням великого обсягу слідчих дій в різних регіонах України і за кордоном. Це призводить до значних витрат як часу, так і людських ресурсів.

Неоднаковість кримінальних справ та особливості розслідування певних категорій злочинів обумовлює те, що зараз окремі слідчі регіональних органів СБУ мають у своєму провадженні по 10-14 справ, а попереднє слідство по низці найбільш складних та багатоепізодних справ здійснюється слідчими групами.

Крім основних функцій, слідчими працівниками органів СБУ виконується значний обсяг роботи, пов'язаної з розслідуванням за нововиявленими обставинами справ минулих років, реабілітацією жертв політичних репресій, проведенням дослідчих перевірок, виконанням окремих доручень, розглядом заяв і скарг громадян.

У 1995-1996 рр. 23,7% слідчих працівників СБУ у загальному обсязі 206 місяців працювали у складі слідчих груп органів прокуратури та Міністерства внутрішніх справ.

Наведені статистичні дані не повною мірою висвітлюють роботу слідчого апарату СБУ, оскільки, по-перше, у зв'язку з специфікою на них покладені й інші обов'язки, пов'язані

із забезпеченням державної безпеки України, і, по-друге, статистичні дані про їх діяльність є таємними.

Такий стан має на сьогодні проблема щодо показників навантаження на слідчих правоохоронних органів. Як бачимо, у різних відомствах цей показник, по-перше, визначається за різними критеріями і, по-друге, навіть в одному відомстві — Міністерстві внутрішніх справ України — має істотні розбіжності у визначенні складових елементів.

Характер і зміст виконаних досліджень

Проблема визначення навантаження слідчих має два аспекти. **Науково обґрунтований показник навантаження на одного слідчого, який би виходив з вимог практики і спирався на дійсно науково обґрунтовані норми, по-перше, дозволив би визначитись з необхідною штатною чисельністю слідчих у тому чи іншому відомстві; по-друге, був би стимулом для найбільш ефективної діяльності по розслідуванню злочинів окремим слідчим.** Звідси випливає необхідність ретельного дослідження усіх чинників, що здійснюють вплив на визначення показника навантаження на одного слідчого того чи іншого правоохоронного відомства.

Вивченням питання про причини надмірного навантаження на слідчих (особливо слідчих МВС України) встановлено таке. У 1996 р., як вказано вище, навантаження на слідчих МВС у середньому становило трохи більше 70 справ у провадженні одного слідчого протягом року і 15 справ — у слідчого прокуратури. Аналіз навантаження на слідчих МВС показує, що ця середня цифра має значні розбіжності: якщо на одного слідчого у Закарпатській, Рівненській, Чернівецькій областях припадає до 40 справ у провадженні протягом року, то у Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій областях — від 80 до 100 і навіть більше справ у провадженні на одного слідчого. Розбіжності у навантаженні слідчих між регіонами мають місце і в органах прокуратури. До того ж слід відзначити, що статистичні дані про навантаження слідчих, що наведені окремо по кожній області України, свідчать і про істотні розбіжності цих даних між сільськими районами та районами у містах.

Наведені цифри про навантаження слідчих, на перший погляд, не дають підстав для занепокоєння: статистичний аналіз (кількість справ, що знаходились у провадженні слідчого протягом року, поділена на 11 місяців, один місяць

на рік становить відпустка слідчого) дає змогу зробити висновок про те, що у середньому на місяць на одного слідчого органів внутрішніх справ припадало 6,7, а на слідчого прокуратури — 1,3 справи. Однак ретельне вивчення стану розслідування кримінальних справ безпосередньо у слідчих підрозділах, опитування слідчих виявили причини значного перевантаження слідчих МВС, а в деяких регіонах — і слідчих прокуратури: **кількість справ, що має у своєму провадженні слідчий, не розподіляється рівномірно протягом року, внаслідок чого у провадженні одного слідчого МВС одночасно перебуває від 10 до 50 і навіть більше кримінальних справ.**

Така ситуація є наслідком значного зростання злочинності, яке почалося з 1989 р. Наявний тоді слідчий апарат не міг «переварити» масу кримінальних справ про вчинені злочини, що значно зросла, і вони накопичувались у слідчих підрозділах. У більшості з них строки попереднього розслідування пройшли, але процесуальні рішення по них не приймалися. Виконання ж по цих справах слідчих дій гальмувало розслідування «свіжих» справ, які, у свою чергу, внаслідок перевантаження теж потрапляли у категорію «застарілих».

Наявність у провадженні окремого слідчого такої кількості справ, з якою він не може впоратись навіть з надмірною витратою робочого часу, фізичних і психологічних зусиль, призвело до вкрай складного на сьогодні стану з ефективністю слідчої діяльності. На запитання: «Як впливає кількість кримінальних справ, що знаходяться у провадженні, на якість і продуктивність розслідування?» майже 100% опитуваних слідчих відповіли, що велика кількість кримінальних справ негативно позначається на якості розслідування. Серед негативних наслідків перевантаження вказувалося на те, що слідчий перетворюється на «ремісника», не має можливості повною мірою реалізувати свої професійні навички. Крім того, це призводить до тяганини по справах, незаконного призупинення попереднього слідства, не дає можливості зосередитись повною мірою на розслідуванні складних справ, часто примушує працювати на межі фізичних можливостей людини. Висловлені слідчими думки підтверджуються і вивченням кримінальних справ про нерозкриті злочини, з яких видно, що майже по 60% з них слідчі не виконали всіх необхідних і можливих слідчих дій для встановлення особи, яка вчинила злочин.

Перевантаження слідчих у підрозділах районного, міського рівня, незадовільні умови праці безпосередньо позначаються і на якісному складі слідчого апарату. Величезне психологічне і фізичне напруження, з яким постійно працюють слідчі, що є наслідком їх відповідальності за вирішення кожної кримінальної справи, незадовільне матеріальне забезпечення, здійснюване на рівні співробітників інших, менш «гарячих» підрозділів, призводить до того, що слідчу роботу залишають досвідчені фахівці, а також молоді здібні слідчі, які не витримують таких умов і ритму роботи. Внаслідок цього вакансії нерідко заповнюються випадковими людьми, які за своїми діловими і моральними якостями не спроможні працювати у слідстві, але працюють.

За даними ГСУ МВС України, у 1995-1996 рр. у слідчих підрозділах трохи більше 60% осіб, що працювали, мали вищу юридичну освіту. Причому цей показник рік у рік погіршується (для порівняння: у 1990 р. кількість слідчих з вищою юридичною освітою складала 88%, а 12% мали незакінчену юридичну освіту), і, як показало опитування слухачів, що проходили навчання з первинної підготовки слідчих для органів МВС в Університеті внутрішніх справ, на вакантні посади призначаються особи з вищою або середньою військовою, сільськогосподарською і т.п. освітою. «Коли на роботу у правоохоронні органи приходять кандидати, які не відповідають за своїми особистими даними необхідним вимогам, то негативні наслідки цього не обмежуються тим, що з них виходять погані фахівці. Сама можливість існування поганих працівників значно знижує загальний рівень підготовленості відповідних апаратів. Хороші працівники стають гіршими... знижують стимули для особистих високих вимог»¹.

Слідчих за рівнем завдань, які вони вирішують, цілком можна віднести до еліти органів внутрішніх справ, однак ані їх інтелектуальні здібності, ані характер діяльності, пов'язаної, як вже згадувалось, з фізичним і психологічним перевантаженням, не одержують адекватної моральної і матеріальної винагороди². Тому на сьогоднішній день у МВС 23% від загальної кількості слідчих працюють на слідстві до одного року, 32,3% — від одного до трьох років. За 1996 р. слідчу роботу залишила понад тисяча осіб, причому, як свідчить аналіз, кількість слідчих, які звільнюються, з 1990 р. невпинно зростає.

¹ Томиш В. Т. Острые углы уголовного судопроизводства. М., 1991. С. 34.

² При опитуванні слідчих органів внутрішніх справ багато хто з них зазначав, що безпосередньо з посади слідчого на керівні посади не висувають, тоді як в органах прокуратури районні прокурори призначаються, як правило, з слідчих.

Узагальнення результатів дослідження

Перевантаження слідчих, погані умови праці, неякісний склад слідчого апарату позначаються на характері слідчої діяльності. Замість збирання і дослідження доказів з метою встановлення і викриття осіб, винних у вчиненні злочину, слідчі фактично займаються оформленням кримінальних справ. У разі, коли особу встановлено, кримінальна справа оформлюється для направлення до суду або закриття. Якщо особу не встановлено, оформлюється припинення розслідування. Причому і в першому, і в другому випадку діяльність з оформлення кримінальних справ здійснюється неякісно, з грубим порушенням процесуальної форми і вимог закону про повне, всебічне і об'єктивне дослідження усіх обставин справи. Можна без перебільшення констатувати, що у ситуації, яка склалася на даний момент, органи попереднього розслідування не спроможні якісно виконувати завдання, поставлені перед ними законом.

На підставі викладеного можна зробити висновок, що проблема навантаження на слідчих та умови їх праці вимагають глибокого вивчення існуючої практики і наукового осмислення з метою розробки комплексу соціально-економічних, організаційних і законодавчих заходів щодо радикальної зміни ситуації, яка склалася у слідчих підрозділах МВС і прокуратури України.

Одним з основних напрямків дослідження теми є визначення навантаження на одного слідчого за кількістю кримінальних справ, що можуть одночасно знаходитись у його провадженні протягом місяця з урахуванням стану злочинності і категорії розслідуваних справ. Знайти єдиний показник навантаження для слідчих підрозділів органів внутрішніх справ і прокуратури різного рівня неможливо, бо характер розслідуваних кримінальних справ, а звідси і навантаження на слідчих, відрізняється між районним і міським, міським і обласним підрозділами. Тому до сфери дослідження не можуть входити старші слідчі і слідчі з особливо важливих справ міських і обласних відділів і управлінь, котрі розслідують 2-3 справи на рік, а за основу береться слідчий районного рівня села або міста зі стажем роботи 3-5 років.

Критерії визначення навантаження і продуктивності праці слідчих

Групою дослідників розроблено науково обґрунтований розрахунок навантаження слідчих, в якому враховані такі загальні чинники.

1. Визначення нормативної продуктивності праці слідчого районної ланки за основною категорією розслідуваних кримінальних справ (справи, які у загальному обсязі розслідуваних складають найбільшу питому вагу).

2. Визначення оптимального наявного навантаження слідчих з урахуванням складності розслідуваних ними кримінальних справ (кількість справ, які одночасно можуть знаходитись у провадженні слідчого).

3. Визначення загального оптимального річного навантаження слідчого.

Під нормативною продуктивністю праці слідчого ми розуміємо загальну кількість звичайних за своєю складністю кримінальних справ, які може і повинен закінчувати протягом року (місяця) слідчий середньої кваліфікації при нормальній інтенсивності роботи у межах встановленого трудовим законодавством робочого часу. До числа закінчених зараховуються тільки справи, що направлені до суду з обвинувальним висновком, постановою про вирішення судом питання про застосування примусових заходів медичного характеру, а також закриті. Нормативну продуктивність не слід ототожнювати з середньою продуктивністю праці слідчих, оскільки в одних регіонах середня продуктивність вища за нормативну, в других — нижча, а в третій — співпадає з нормативною.

Нормативна продуктивність визначалась кількома шляхами:

- а) опитуванням слідчих, прокурорів, інших фахівців;
- б) вивченням і узагальненням найбільш поширених у провадженні слідчих кримінальних справ для складання макету усередненої кримінальної справи;
- в) хронометруванням як дослідниками, так і самими слідчими загальних витрат робочого часу і витрат на розслідування основних категорій кримінальних справ.

З досліджуваної проблеми з грудня 1995 р. по жовтень 1996 р. проведено анкетування 210 слідчих безпосередньо у міськрайвідділах різних регіонів України, а також слідчих,

які навчалися в Інституті підвищення кваліфікації кадрів Генеральної прокуратури України та на факультеті підвищення кваліфікації Університету внутрішніх справ; вивчено і узагальнено статистичні дані щодо стану злочинності, розкриття злочинів, кількості і якості розслідуваних кримінальних справ слідчими органів внутрішніх справ і прокуратури, а також самі кримінальні справи, що найчастіше перебувають у провадженні слідчих. Це дозволило виявити причини перевантаження слідчих і визначити шляхи його подолання.

Усі слідчі і прокурори, які були опитані, зазначили, що з урахуванням реального навантаження на слідчих існуючий штатний розпис слідчих підрозділів МВС і прокуратури міського, районного рівня не є науково обґрунтованим. 94% осіб, які були опитані, вважають, що необхідно збільшити штатну чисельність слідчих міського, районного рівня; 6% слідчих вважають, що цього робити не слід.

На запитання: «Яка максимальна кількість кримінальних справ може одночасно знаходитись у провадженні одного слідчого МВС і прокуратури?» були одержані різні відповіді, причому цифри, які називалися опитуваними, значно відрізняються. Так, слідчі системи МВС вважають, що у провадженні одного слідчого ВВС може бути одночасно від 3 до 50 кримінальних справ. Що ж до слідчих прокуратури, то, на їхню думку, ця кількість повинна складати від 2 до 35 кримінальних справ. Така велика різниця між нижчою і вищою межею пояснюється тим, що слідчі, які заповнили анкету, працюють у регіонах з різною криміногенною ситуацією. Представники західних областей України, сільських районів вказували меншу кількість кримінальних справ; представники центральних, східних і південних областей, а також слідчих підрозділів у містах-велетнях (Київ, Харків, Донецьк та ін.) — більшу.

На думку опитуваних, слідчий системи МВС районного, міського рівня повинен за рік закінчувати (тобто направляти до суду з обвинувальним висновком або закрити) від 30 до 50 кримінальних справ, а слідчий прокуратури — від 12 до 30 справ. Досить різним є ставлення опитуваних до необхідності визначення нормативного навантаження слідчого: 58% вважають існування такого нормативу вкрай необхідним, а 42% не вбачають у цьому необхідності.

Більшість респондентів, котрі виступають проти встановлення нормативу навантаження, впевнені, що він приз-

веде до ситуації, коли слідчий за будь-яку ціну намагатиметься досягти високого кількісного показника, а це неодмінно позначиться на якості розслідування.

За значної розбіжності думок практиків щодо визначення нормативів навантаження на окремого слідчого дослідники цієї проблеми все ж вважають за необхідне встановити такий показник у відповідних відомствах. Як було зазначено раніше, він дасть змогу, з одного боку, визначити необхідну штатну чисельність слідчих, а з другого — стимулювати конкретного слідчого на найбільш ефективну діяльність по розслідуванню злочинів.

З метою виявлення думки прокурорів щодо нормативної продуктивності праці слідчих було опитано 30 міських і районних у містах прокурорів, 20 прокурорів сільських районів і 30 прокурорів слідчих управлінь обласного рівня. Опитувані представляли усі області України і Автономну Республіку Крим, що свідчить про репрезентативність цього заходу. Більшість з прокурорів (68%) у минулому працювали слідчими. Думки прокурорів щодо визначення нормативного навантаження дещо відрізнялись від ставлення слідчих до цього питання. По-перше, усі прокурори вважають за необхідне існування науково обґрунтованих нормативів навантаження слідчих. Такий підхід прокурорів до цієї проблеми пояснюється, на нашу думку, тим, що вони є безпосередніми організаторами і керівниками слідчої діяльності й їм конче необхідний показник, за яким можна визначити ефективність роботи кожного слідчого. По-друге, прокурори пропонують встановити норму продуктивності праці районному слідчому прокуратури від 17 до 24 і слідчому МВС — від 22 до 35 закінчених протягом року кримінальних справ (направлених до суду і закритих). Що ж до кількості справ, які одночасно можуть знаходитись у провадженні слідчого, то, на їх думку, слідчий прокуратури може одночасно розслідувати до 5 і слідчий МВС — до 10 кримінальних справ.

З метою визначення кількості часу, який витрачає слідчий органів внутрішніх справ і прокуратури на провадження розслідування окремої кримінальної справи, дослідниками було організовано самохронометрування роботи 10 слідчих прокуратури і 20 слідчих органів внутрішніх справ. Воно проводилось у двох напрямках: з одного боку, заміри витраченого часу на окремі слідчі дії і, з другого, — витрат часу на інші дії, не пов'язані з розслідуванням. Такий підхід

дозволив встановити «чистий» час, який витрачає слідчий на розслідування усередненої кримінальної справи, і час, необхідний йому на виконання окремих слідчих дій.

За результатами хронометрування робочого часу слідчих і матеріалами вивчення і узагальнення кримінальних справ, котрі найчастіше розслідуються ними, було зроблено макет усередненої кримінальної справи, що містив перелік слідчих дій, які найчастіше виконує по кожній справі слідчий, з визначенням часу, необхідного для виконання кожної з них. Загальну масу розслідуваних слідчими прокуратури кримінальних справ складають справи про умисне вбивство (ст. ст. 93-95 КК України), зґвалтування (ст. 117 КК України), посадові злочини (ст. ст. 165-168 КК України), порушення вимог законодавства про охорону праці і правил техніки безпеки на окремих виробництвах (ст. ст. 135, 218-220 КК України); у слідчих органів внутрішніх справ — про умисне нанесення тяжких та середньої тяжкості тілесних ушкоджень (ст. ст. 101, 102 КК України), крадіжки, грабіжі і розбої (ст. ст. 81, 140, 141, 142 КК України), хуліганство (ст. 206 КК України), порушення правил безпеки дорожнього руху (ст. 215 КК України).

Встановлено, що усереднена, закінчена провадженням кримінальна справа слідчого прокуратури складається з 48 слідчих дій, на виконання яких необхідно витратити 58 годин, а така ж справа слідчого МВС — з 30 слідчих дій, на виконання яких необхідно 42 години. Наведені витрати часу відбивають тільки «чистий» час на розслідування кримінальної справи, направленої до суду або закритої. Поряд з цим слідчий витрачає час і на розслідування кримінальних справ, слідство за якими зупиняється з підстав, передбачених пп. 1, 3 ст. 206 КПК України. На їх розслідування, як показує фото- і самофотографування, необхідно приблизно три чверті часу, який витрачається на розслідування закінченої провадженням справи, тобто 40 годин — слідчим прокуратури і 30 — слідчим МВС. Слідчий витрачає час і на виконання інших дій: складання запитів, планів та інших необхідних документів по справі, оформлення кримінальних справ (до 20 % від загального робочого часу), участь у нарадах тощо. До того ж, як свідчать результати самохронометрування робочого дня слідчого, значний час (до 1 години на день) становлять паузи між слідчими діями, які викликані як об'єктивними, так і суб'єктивними причинами. Сумарні витрати робочого часу на розслідування зупинених кримінальних справ, об'єктивно неминучі

паузи між слідчими діями, а також участь у заходах і виконанні робіт, не пов'язаних із розслідуванням кримінальних справ, як свідчать розрахунки, складають до 60 годин на місяць. Крім того, з місячного фонду робочого часу слідчого слід вилучити один день його чергування у складі оперативно-слідчої групи, що створюється для виїзду на огляд місця події (наступний після добового чергування день є вихідним), тобто ще 8 годин. При визначенні нормативної продуктивності праці слідчих весь цей час, тобто 70 годин, необхідно вилучити з їх місячного бюджету робочого часу.

Спираючись на результати наведених досліджень, можна зробити висновок про те, що на даний час з урахуванням наявних умов праці і технічного забезпечення слідчих нормативна продуктивність праці слідчого прокуратури може бути визначена на рівні 1,5 закінченої провадженням справи на місяць:

$$(41 \times 4 - 70) : 60 \approx 1,6$$

41-годинний робочий тиждень, помножений на 4 тижні, за мінусом 70 годин, витрачених на розслідування призупинених справ, організаційні та інші заходи і паузи у розслідуванні, що становить 94 години «чистого» часу на виконання слідчих дій. 94 години на місяць, поділені на 60 годин, які необхідні для виконання слідчих дій по усередненій кримінальній справі, і дають $\approx 1,6$. Отже, за рік слідчий прокуратури повинен закінчувати 15-17 кримінальних справ.

За такою ж методикою розраховуємо продуктивність праці слідчого МВС, маючи на увазі, що йому на виконання слідчих дій по усередненій справі потрібно 42 години «чистого» часу; виходить приблизно 2,5 закінченої провадженням справи на місяць і 27-30 справ на рік (див. додаток).

Звичайно, наведені цифри не є абсолютними: залежно від складності і характеру розслідуваних справ їх може бути закінчено протягом окремого місяця більше одним слідчим і менше іншим, але продуктивність праці середнього слідчого підрозділу повинна визначатись запропонованими нормативами.

Щоб фактична продуктивність праці слідчого відповідала нормативній, він повинен працювати у режимі опти-

мального поточного навантаження, під яким слід розуміти науково обґрунтовану кількість кримінальних справ, які на даний момент знаходяться в провадженні слідчого, за умов, що він може продуктивно по всіх них працювати. Вважаємо, що таке оптимальне навантаження має нижчу і вищу межу. Нижча визначається подвоєною кількістю кримінальних справ, які становлять нормативну продуктивність праці слідчого (3 — для слідчого прокуратури і 5 — для слідчого МВС). Вища межа включає також подвоєну нормативну кількість кримінальних справ та середньомісячний показник призупинених справ. Якщо кількість справ у провадженні слідчого буде меншою за нижчу межу, то він у наступному місяці не зможе забезпечити нормативну продуктивність праці; якщо ж вона більша за вищу межу, то це призведе або до погіршення якості слідства і порушення строків розслідування по усіх справах, які знаходяться в провадженні слідчого, або до того, що по деяких з них слідство взагалі не провадитиметься. Оптимальне поточне навантаження слідчого визначається за формулою:

$$\text{Оп.П.Н.} = (\text{Норм.П.} \times 2) + \text{Срм.П.З.С.},$$

Оп.П.Н. — оптимальне поточне навантаження;

Норм.П. — нормативна продуктивність;

Срм.П.З.С. — середньомісячний показник зупинених справ: для слідчих прокуратури — 2 і для слідчих МВС — 4. На кожну закінчену провадженням справу за розрахунками витрат часу на виконання слідчих дій припадає приблизно півтори зупинені справи.

Таким чином, виходячи з наведених показників нормативної продуктивності праці, оптимальне навантаження слідчого прокуратури повинно складати 4-5 справ, а слідчого МВС — 6-7 справ, які можуть знаходитись у провадженні одночасно.

Річне оптимальне навантаження складається з середньомісячної продуктивності праці, помноженої на 11 місяців, та половини призупинених протягом року кримінальних справ:

$$\text{Р.Оп.Н.} = (\text{Срм.Норм.П.} \times 11) + (\text{З.С.} : 2),$$

Р.Оп.Н. — річне оптимальне навантаження;

Срм.Норм.П. — середньомісячна нормативна продуктивність;

З.С. — загальна кількість зупинених протягом року кримінальних справ.

Виходячи з наведеної методики розрахунків, робимо висновок, що протягом року у провадженні слідчого прокуратури повинно перебувати 35-40 справ, у слідчого МВС — 60-65 справ.

Звичайно, наведені показники не є абсолютними, бо, як зазначалось, характер кримінальних справ, кваліфікація слідчого, умови праці та інші чинники, що впливають на ефективність розслідування, можуть вносити до цих розрахунків певні корективи. Але значне збільшення нормативу оптимального навантаження слідчого призводить до зниження ефективності і якості попереднього слідства, порушень його строків.

Статистичні дані про роботу слідчих органів прокуратури свідчать, що у 1996 р. продуктивність праці одного слідчого становила тут у середньому 1,4 закінченої справи на місяць, тобто майже співпала з розрахованою нами (1,5). До того ж і розбіжність між регіонами в кількості закінчених за місяць справ одним слідчим має незначне коливання: 1,1-2,0 справи. Інший стан речей у слідчих підрозділах МВС України: тут продуктивність праці одного слідчого складає в середньому 4,1 справи на місяць, що перевищує наш показник (2,5). До того ж і розбіжність даних про середню продуктивність між регіонами значно більша, ніж в органах прокуратури: 5-6 закінчених справ на одного слідчого у Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Миколаївській, Херсонській областях і Києві і 2,2-3,2 у Волинській, Житомирській, Закарпатській, Івано-Франківській, Рівненській, Тернопільській і Чернівецькій областях.

Наведені статистичні дані свідчать про перевантаження слідчих органів внутрішніх справ у східному і південному регіонах, що обумовлює необхідність розробки заходів щодо зменшення їх навантаження до науково обґрунтованих норм.

Заходи щодо зменшення навантаження слідчих

Передусім слід відмовитись від розв'язання цієї проблеми найпростішим шляхом — збільшенням штатної чисельності слідчих. Такий шлях (про це свідчить практика восьмирічної давності), коли нові вакантні посади слідчих обіймають особи, що не мають юридичної освіти, призведе

до повної руйнації слідства в системі МВС. Тому ми вбачаємо інші шляхи вирішення цієї проблеми.

Зменшенню навантаження слідчих органів внутрішніх справ могли б сприяти:

а) декриміналізація правопорушень, які не становлять значної небезпеки для суспільства;

б) розширення сфери застосування органами дізнання протокольної форми досудової підготовки матеріалів;

в) відновлення форми дізнання, що існувала раніше, по справах, за якими провадження попереднього слідства не є обов'язковим;

г) визначення підслідності таким чином, щоб слідчі органів внутрішніх справ розслідували лише кримінальні справи про тяжкі неочевидні злочини;

ґ) закріплення в КПК України норми, згідно з якою слідчий після виконання усіх необхідних і можливих слідчих дій по кримінальній справі, в якій не встановлено особи, що скоїла злочин, міг повернути цю справу органу дізнання з дорученням встановити таку особу.

Розглянемо кожну пропозицію більш докладно. Декриміналізація злочинів назріла давно, про неї неодноразово говорили і вчені, і правоохоронці, але, на жаль, ми вже маємо приклад непродуманої декриміналізації, внаслідок якої значно зросло навантаження слідчих органів внутрішніх справ. Законом України від 7 липня 1992 р. було скасовано кримінальну відповідальність за дрібне розкрадання державної власності, в зв'язку з чим виключено з КК України ст. 85 і доповнено КпАП України ст. 51, за якою розмір викраденого вважався дрібним, якщо його вартість не перевищувала однієї мінімальної заробітної плати. Менш ніж через півтора року цей рівень внаслідок інфляції зменшився у 20 разів і у слідчих МВС раптом з'явилась величезна кількість кримінальних справ про дрібні розкрадання державної власності, тобто злочини, за якими до липня 1992 р. провадження велось за протокольною формою. І тільки через два роки Законом України було внесено зміни до ст. 425 КПК України, згідно з якими провадження про злочин, передбачений ч. 1 ст. 81 КК України, віднесено до протокольної форми досудової підготовки матеріалів. Але й ці зміни не вирішували проблеми, оскільки дізнавачі змушені були замість провадження дізнання по більш небезпечних злочинах провадити досудову підготовку матеріалів про розкрадання державної власності на суму понад 15 грн.

У даному випадку мало йтися про вартісний показник або менш підданий інфляції, або такий, який частіше змінюється в умовах економічної нестабільності. Таким, на наш погляд, є неоподатковуваний мінімум доходів громадян (на даний час 17 грн.) Тому свого часу ми пропонували в ч. 3 ст. 51 КпАП України замінити слова «одного мінімального розміру заробітної плати» словами «трьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян».

Застосування органами дізнання протокольної форми досудової підготовки матеріалів по злочинах, за якими зараз провадиться попереднє слідство, відновлення дізнання як самостійної форми розслідування дозволило б суттєво змінити характер слідчої діяльності: замість оформлення справ про очевидні злочини, по яких винні встановлені і визнають себе такими, слідчі розслідували б саме складні кримінальні справи про неочевидні злочини, до яких зараз внаслідок перевантаження пересічними справами у них «не доходять руки». Вивченням кримінальних справ, закінчених розслідуванням у слідчих підрозділах органів внутрішніх справ районного рівня в 1995-1996 рр., встановлено, що в провадженні слідчих перебувало до 20% справ про очевидні злочини, по яких особи, що їх скоїли, визнавали себе винними. Характерною є, наприклад, справа, розслідувана слідчим Краснолиманського міськвідділу Донецької області, про крадіжку 4 жовтня 1995 р. з мехдвору радгоспу «Краснолиманський» двох листів заліза загальною вагою 2355 кг і вартістю 164 млн. крб. (1640 грн.). Робітник цього радгоспу С., причепивши листи до трактора, перевіз їх до свого двору, де їх знайшов і вилучив дільничний інспектор. У своєму поясненні С. докладно виклав обставини вчинення злочину і визнав свою провину. По справі протягом місяця провадилось попереднє слідство, складено 28 процесуальних документів (тричі допитано самого С.) і 7 запитів, обсяг справи 63 аркуша, хоча жодної складності в доказуванні цього злочину не було. По цій і подібних справах за умови зміни чинного законодавства достатньо було б провадження за протокольною формою досудової підготовки матеріалів.

Немає ніякої логіки в існуючому процесуальному порядку провадження по злочинах, перелік яких містить ст. 425 КПК України. Виходить, якщо особа скоїла крадіжку вперше у значному розмірі — то протокольна форма, якщо ж вона раніше була засуджена за корисливий злочин — то попереднє слідство. Критерієм віднесення того чи іншого

злочину до протокольної форми або попереднього слідства повинна бути не стаття КК України, а обставини вчинення злочину і складність їх доказування. З метою спрощення процесу вирішення справ на досудових стадіях пропонуємо змінити підстави, за якими провадиться протокольна форма досудової підготовки матеріалів. Такий порядок провадження по злочинах повинен виходити з наступних критеріїв:

- а) очевидність злочину;
- б) визнання правопорушником своєї вини;
- в) відсутність з боку правопорушника заперечень щодо провадження за протокольною формою.

Збільшує навантаження слідчих МВС «дрібними» справами також існуючий порядок повернення судом кримінальних справ про злочини, перелік яких містить ст. 425 КПК України, для провадження попереднього слідства, якщо виникає необхідність з'ясування суттєвих додаткових обставин, що не можуть бути встановлені в судовому засіданні (ст. 431 КПК України). Ця проблема може бути успішно вирішена відновленням в КПК України дізнання як самостійної форми досудового розслідування за правилами провадження попереднього слідства без будь-яких винятків (відсутність права у обвинуваченого на ознайомлення з кримінальною справою після закінчення дізнання, заборона участі захисника до судового розгляду справи та ін.), які існували в КПК до 30 червня 1993 р. Слід зазначити, що МВС України у 1995 р. цілком слушно поставило питання про відновлення дізнання по справах про ці злочини, але проект закону про такі зміни в КПК України не одержав згоди в комісіях Верховної Ради. До провадження органів дізнання слід віднести ще:

- кримінальні справи про злочини, що не є тяжкими, по яких не встановлено особи, або особа, що вчинила злочин, встановлена, але обставини вчинення злочину вимагають проведення дізнання;

- кримінальні справи про тяжкі злочини, в разі порушення яких дізнання провадиться протягом 10 днів, після чого справа передається слідчому.

Виходячи з наведеного, пропонуємо внести такі зміни і доповнення до чинного КПК України.

Частина 1 ст. 104 замінити двома новими частинами такого змісту:

«За наявності ознак злочину, що не є тяжким, орган

дівання порушує кримінальну справу і, керуючись правилами кримінально-процесуального закону, провадить дівання, матеріали якого є підставою для розгляду справи в суді.

Дівання у справах про злочин, що не є тяжким, провадиться за правилами, встановленими цим Кодексом для попереднього слідства».

У зв'язку з цим **частини 2, 3 і 4 ст. 104** вважати відповідно **частинами 3, 4, 5.**

Частина 1 ст. 108 замінити двома новими частинами такого змісту:

«У справі про злочин, що не є тяжким, дівання провадиться у місячний строк, починаючи з моменту встановлення особи, яка його вчинила. Особа вважасться встановленою після прийняття органом дівання одного з таких рішень:

1) про порушення кримінальної справи щодо конкретної особи;

2) про затримання особи за підозрою у вчиненні злочину в порядку, передбаченому ст. 106 цього Кодексу, чи обрання щодо неї запобіжного заходу до винесення постанови про притягнення як обвинуваченого;

3) про притягнення як обвинуваченого.

До строку дівання у справах про злочин, що не є тяжким, включається час з моменту встановлення особи, яка його вчинила, до направлення справи прокурору з обвинувальним висновком або закриття чи зупинення провадження по справі. У виняткових випадках цей строк може бути продовжено прокурором, який здійснює нагляд за провадженням дівання, не більше ніж на один місяць».

У зв'язку з цим **частину 2 ст. 108** вважати **частиною 3.**

Статтю 109 викласти у такій редакції:

«Дівання у справах про злочини, що не є тяжкими, закінчується складанням обвинувального висновку.

За наявності підстав, передбачених ст. 213 цього Кодексу, орган дівання закриває справу мотивованою постановою, копія якої не пізніше доби направляється прокурору.

За наявності однієї з підстав, передбачених у ст. 206 цього Кодексу, орган дівання може з додержанням вимог частини другої і третьої статті 206 зупинити провадження у справі про злочин, що не є тяжким. Про зупинення дівання складається постанова, копія якої в добовий строк направляється прокурору.

Дівання у справах про тяжкі злочини закінчується складанням постанови про направлення кримінальної справи для провадження попереднього слідства, яка затверджується прокурором».

Статтю 111 викласти у такій редакції:

«Попереднє слідство провадиться у справах про тяжкі злочини. У справах про інші злочини попереднє слідство провадиться лише у випадках, коли злочин вчинено неповнолітнім чи особою, яка через свої фізичні або психічні вади не може сама здійснювати своє право на захист, а також коли це визнає за необхідне прокурор чи суд».

Статтю 209 доповнити таким реченням: «Кримінальну справу, по якій попереднє слідство зупинено внаслідок невстановлення особи, яка вчинила злочин, слідчий передає органу дівання для встановлення такої особи шляхом провадження оперативно-розшукових заходів».

Статтю 425 викласти у такій редакції:

«Порядок провадження у справах про очевидні злочини, у вчиненні яких правопорушники визнають свою вину і не заперечують проти застосування протокольної форми досудової підготовки матеріалів, визначається загальними правилами цього Кодексу за винятками, встановленими статтями цієї глави».

Відповідно перше речення **частини 1 ст. 426** після слів «орган дівання» доповнити словами «одержавши згоду від правопорушника щодо провадження за протокольною формою досудової підготовки матеріалів» і далі за текстом.

Доповнити КПК **новими ст. ст. 427 і 428** такого змісту:

«Стаття 427. Провадження дівання

Дівання у справах про злочини, передбачені статтею 425 цього Кодексу, провадиться, якщо злочин не є тяжким, у таких випадках:

1) при порушенні начальником органу дівання кримінальної справи, якщо в десятиденний строк неможливо встановити суттєві обставини вчинення злочину;

2) при поверненні судом або суддею справи для з'ясування суттєвих додаткових обставин, якщо вони не можуть бути встановлені в судовому засіданні;

3) при поверненні прокурором, судом або суддею матеріалів для з'ясування суттєвих додаткових обставин, необхідних для порушення кримінальної справи.

У випадках, передбачених цією статтею, дізнання повинно бути закінчене не пізніше ніж у двадцятиденний строк відповідно з моменту порушення кримінальної справи чи повернення матеріалу.

Стаття 428. Проведення попереднього слідства

Попереднє слідство у справах про злочини, передбачені статтею 425 цього Кодексу, провадиться, якщо злочин є тяжким, на підставах, перелік яких містять пункти 1-3 ч. 1 ст. 427.

Попереднє слідство також провадиться по усіх інших справах, передбачених статтею 425 цього Кодексу, у випадках, коли злочин вчинено неповнолітнім чи особою, яка через свої фізичні або психічні вади не може сама здійснювати своє право на захист.

У цих випадках попереднє слідство повинно бути закінчене не пізніше ніж у місячний строк з дня порушення кримінальної справи».

У зв'язку зі зміною редакції чинних і введенням нових вищеназваних статей внести такі зміни в окремі статті КПК України:

частину 1 ст. 7 після слова «слідчий» доповнити словами «та орган дізнання», а після слова «проведення» — словом «дізнання»;

частину 1 ст. ст. 7², 8 після слова «слідчий» доповнити словами «та орган дізнання»;

частину 1 ст. 10 після слова «слідчий» доповнити словами «та орган дізнання» і **частину 3** після слова «слідчий» — словами «і особа, яка провадить дізнання»;

статтю 11 після слова «слідчий» доповнити словами «та орган дізнання»;

частину 1 ст. 12 після слова «слідчий» доповнити словами «і особа, яка провадить дізнання»;

частину 1 ст. 103 доповнити словами «а також розслідування злочинів у порядку, встановленому цим Кодексом».

Основні показники належних умов праці слідчих

Чинником, який безпосередньо впливає на ефективність і якість попереднього розслідування, є умови праці слідчих підрозділів МВС і прокуратури. Майже 100% опитаних вважають, що в слідчих підрозділах не створено належних умов для слідчої роботи. Окремими службовими кабінетами

забезпечено лише третину слідчих системи органів внутрішніх справ, телефонами з окремим номером — менше половини; у районних, міських слідчих підрозділах МВС, районних прокуратурах існують проблеми із забезпеченням навіть найнеобхіднішим для слідчої роботи: криміналістичною технікою, науково-технічними засобами, що вкрай ускладнює в окремих випадках як виявлення, так і фіксацію слідів та речових доказів; транспортом, юридичною літературою, бланками процесуальних документів, друкарськими машинками, канцелярським приладдям. Недостатня кількість друкарок у багатьох слідчих підрозділах змушує самих слідчих друкувати протоколи допитів, обвинувальні висновки, запити, листи¹. Причому спостерігається така закономірність: чим нижчий рівень слідчого підрозділу, тим гірші умови праці.

Проведені під час дослідження опитування слідчих прокуратури і МВС підтвердили висновок про тісний зв'язок належних умов праці в слідчих підрозділах з продуктивністю праці слідчих.

Наукова організація слідчої діяльності передбачає кілька параметрів, які обумовлюють:

- а) швидке розслідування злочинів;
- б) економію процесуальних засобів;
- в) правильне і своєчасне планування і організацію розслідування;
- г) активне вирішення розумових завдань, що забезпечує обґрунтоване висунення версій, пошук нових засобів здобуття доказової інформації².

Наукова організація діяльності слідчих підрозділів МВС і прокуратури повинна у своєму підґрунті мати такі головні складові елементи:

- а) належні умови для діяльності слідчого по розслідуванню злочинів;
- б) чітку і кваліфіковану взаємодію слідчих з оперативно-розшуковими підрозділами, контрольно-ревізійними службами і експертними установами;
- в) належну професійну підготовку слідчих та їх спеціалізацію;
- г) психологічну підготовку слідчих.

¹ Штатним розписом у прокуратурах районного рівня передбачено одну посаду друкарки на всіх працівників прокуратури, посади ж помічника слідчого немає.

² Наприклад, призначення нових експертів (генної, фоноскопичної, накладення, комп'ютерних засобів та ін.).

Умови діяльності слідчого. До умов належить обов'язкове виділення окремого кабінету¹ і облаштування його необхідними зручними для роботи меблями, друкарською машинкою, магнітофоном, відеокамерою, спеціальними науково-технічними засобами розкриття і розслідування злочинів (опилювачі для фіксації і виявлення слідів пальців рук, слідові плівки, гіпс, полімерні матеріали, які необхідні для забезпечення високої якості робіт з фіксації доказового матеріалу). До того ж ці матеріали повинні регулярно надходити до слідчих підрозділів для планового поповнення слідчих валізок². Слідчі також мають бути забезпечені необхідними довідниками, які дозволяють швидко організувати взаємодію з оперативно-розшуковими, контрольно-ревізійними та експертними підрозділами, мати окремий телефон, адреси всіх необхідних довідкових служб. В їх розпорядженні має бути транспорт, яким можна негайно скористатись для виїзду на місце події, обшуку та виконання інших слідчих дій, необхідних для одержання доказової інформації. Значно сприяла б підвищенню продуктивності праці слідчих наявність у слідчих підрозділах штатної одиниці друкарки, яка б під час найбільш відповідальних допитів підозрюваних, обвинувачених синхронно фіксувала їх показання. Це забезпечує високий рівень тактики допиту, робить його більш оперативним і психологічно напруженим для допитуваного.

¹ Наказ МВС від 25 листопада 1993 р. № 745 цілком слушно встановлює обов'язкове надання кожному слідчому окремого кабінету площею від 12 кв. метрів. Цим же наказом, до речі, передбачено і забезпечення кожного слідчого криміналістичною і оргтехнікою за встановленими нормативами, іншими засобами, необхідними для належної праці, але за браком коштів, як показало опитування слідчих, ці вимоги не виконуються.

² Слідчі підрозділи МВС України з цього питання перебувають у привілейованому становищі у порівнянні з слідчими прокуратури, бо згідно з наказом МВС України від 9 березня 1992 р. № 140 в райміськорганах внутрішніх справ передбачені посади експертів-криміналістів, які зобов'язані брати участь у таких слідчих діях, як огляд місця подій, обшук, виїмка, відтворення обстановки і обставин подій тощо, з використанням криміналістичної техніки. В органах прокуратури посада прокурора-криміналіста передбачена тільки в обласних прокуратурах.

Взаємодія слідчого з оперативно-розшуковими підрозділами, контрольно-ревізійними органами і експертними установами. Відповідаючи на запитання щодо організації взаємодії з оперативно-розшуковими підрозділами, контрольно-ревізійними службами і експертними установами, 93% слідчих відзначили незадовільну взаємодію з апаратом кримінального розшуку, БЕЗ і дільничними інспекторами (формальне ставлення до виконання доручень про здійснення оперативно-розшукових заходів, некваліфіковане і несвоєчасне виконання доручень про виконання слідчих дій; загалом взаємодія здійснюється лише на першому етапі розслідування до розкриття злочину, після чого оперативники втрачають інтерес до справи). Щодо взаємодії з контрольно-ревізійними службами, то 43% слідчих також відзначили незадовільний її стан, вказуючи на нестачу кваліфікованих ревізорів, перевантаження їх перевітками у державних і комерційних структурах, внаслідок чого доручення і постанови слідчих про проведення ревізій не виконуються своєчасно¹. Відносно діяльності експертних установ 32% слідчих відзначили її як добру, 41% — як задовільну і 27% — як незадовільну. Серед недоліків у взаємодії з експертними установами називались затягування строків проведення експертиз, їх завищена, з погляду слідчих, вартість.

Таким чином, координація передбачає чітку і кваліфіковану взаємодію слідчих з оперативно-розшуковими органами, контрольно-ревізійними службами, експертними установами. Така взаємодія забезпечує високу оперативність розслідування, особливо при провадженні таких первинних слідчих дій, як огляд місця події, обшук, призначення експертиз, а також експрес-експертних досліджень при огляді місця події (проба на сліди крові, попереднє дослідження слідів пальців рук, наркотичних матеріалів та ін.). Взаємодія слідчих з оперативно-розшуковими органами має здійснюватись у таких формах:

а) окреме доручення слідчого оперативно-розшуковим органам;

¹ Невеликий відсоток слідчих, не задоволених діяльністю контрольно-ревізійних служб, пояснюється, на наш погляд тим, що не всі з опитаних слідчих зверталися до цих служб з дорученням про проведення ревізій.

б) участь співробітників цих органів у провадженні окремих слідчих дій;

в) обов'язкова участь у розробці оперативно-слідчих заходів з метою розкриття злочинів і розслідування найбільш складних кримінальних справ;

г) участь в оперативних нарадах з питань розслідування особливо складних і небезпечних злочинів.

Координація діяльності оперативно-розшукових і слідчих підрозділів дає змогу своєчасно обмінюватись одержаною внаслідок слідчих дій або оперативно-розшукових заходів інформацією з метою коригування планів розслідування, розробки тактики проведення операцій як нової, найбільш ефективної форми розслідування, що передбачає одночасне виконання кількох слідчих дій для вирішення завдання розслідування (затримання підозрюваного, виїмка документації, що фіксує фінансову діяльність, забезпечення відшкодування матеріальних збитків шляхом проведення кількох обшуків та ін.).

Останнім часом значно зросла кількість злочинів, що носять так званій «осередковий характер», оскільки скоюються на окремій території (численні зґвалтування, вбивства, розкрадання державної і приватної власності у великих розмірах). Існування таких підвищено криміногенних територій вимагає створення міжобласних і міжрайонних інформаційних банків, які б виконували довідкові і пошукові функції для швидкого розкриття і розслідування найбільш небезпечних злочинів.

Належним чином налагоджений зв'язок з контрольно-ревізійними органами при розслідуванні злочинів у сфері економіки дозволяє з участю фахівців своєчасно і в повному обсязі вилучити документацію, яка фіксує діяльність підприємства, фірми, банку, цілеспрямовано провести допити підозрюваних.

Взаємодія слідчих і оперативно-розшукових органів з експертними установами передбачає дві форми використання експертів у розслідуванні злочинів:

а) як фахівців у проведенні складних слідчих дій: огляд місця події, слідчий експеримент, обшук, а також виконання за дорученням слідчого експрес-дослідження;

б) як фахівців у проведенні експертних досліджень після обговорення і аналізу матеріалів кримінальної справи разом зі слідчим, що сприяє складанню більш якісного і обґрунтованого висновку.

Професійна підготовка і спеціалізація слідчих.

Наукова організація слідчої діяльності неможлива без високої професійної підготовки слідчих та їх спеціалізації. Оскільки гострим залишається питання якісного забезпечення апаратів попереднього слідства, необхідно спрямувати зусилля на підготовку в юридичних закладах висококваліфікованих фахівців, які після нетривалого стажування могли б бути призначені на посади слідчих. Таке завдання можна успішно розв'язати тільки за умов створення спеціалізованих факультетів або вищих навчальних закладів. П'ятирічний досвід роботи слідчо-криміналістичного факультету Університету внутрішніх справ дозволяє зробити деякі загальні рекомендації з підготовки кваліфікованих фахівців для слідчої діяльності:

а) курсант з першого року навчання повинен знати, що після одержання диплому юриста він буде призначений на посаду слідчого;

б) відповідно до цього навчальний матеріал з юридичних дисциплін має викладатись під кутом зору застосування набутих знань у слідчій діяльності.

Крім поглибленого вивчення навчальних дисциплін кримінального циклу необхідне викладання спеціальної дисципліни «Попереднє слідство в органах внутрішніх справ України», у якій з 170 аудиторних годин 150 годин відводиться для практичних занять з розслідування навчальних кримінальних справ. Програма курсу і методика його викладання виходять з того, що слухачі вже вивчили такі провідні і необхідні для слідчої діяльності дисципліни, як кримінальне право, кримінальний процес, криміналістика, оперативно-розшукова діяльність в органах внутрішніх справ та ін. Але, оволодівши теорією, вони повинні набути навичок з організації розслідування конкретної кримінальної справи — від розгляду заяви або повідомлення про злочин до складання обвинувального висновку, тобто навчитись «технології» попереднього слідства. Тому програма передбачає тільки 20 годин лекцій і 150 годин практичних занять, які проводять викладачі з достатнім досвідом роботи слідчого. На відмінність від навчальної дисципліни «Складання процесуальних актів з кримінальних справ», яка викладається у вищих юридичних закладах, «Попереднє слідство в органах внутрішніх справ»

встановлює у VI семестрі послідовне розслідування конкретної навчальної справи з самого початку, тобто від отримання слідчим повідомлення про злочин. При цьому перед складанням того чи іншого документа передбачений аналіз слідчої ситуації на підставі відповідних даних, як одержаних курсантами у ході виконання слідчих дій по навчальній кримінальній справі, так і наданих викладачем. У VII семестрі курсанти і слухачі юридичного факультету набувають навичок з організації розслідування і складання основних процесуальних документів (постанов про порушення кримінальної справи, призначення відповідних експертиз, притягнення як обвинуваченого, обвинувального висновку та ін.) по кримінальних справах про злочини, які найчастіше розслідують слідчі органів внутрішніх справ.

На практичних заняттях з цієї дисципліни вивчаються специфічні питання організації і проведення попереднього слідства, які на практиці змушений вирішувати кожний слідчий, але вони не входять до тих чи інших дисциплін (особливості кваліфікації злочинців на попередньому слідстві, реєстрація і присвоєння номера кримінальній справі, підготовка і організаційні заходи щодо проведення слідчих дій, шляхи одержання інформації, яка має значення по справі, побудова стосунків між слідчим органу внутрішніх справ і прокурором, співробітниками підрозділів кримінальної міліції та експертами і фахівцями, складання слідчим облікових документів по справі, звітів про роботу слідчого підрозділу і окремого слідчого, порядок одержання у слідчому ізоляторі заарештованого обвинуваченого для виконання слідчих дій та ін.).

Попереднє слідство в органах внутрішніх справ за своєю процесуальною і криміналістичною характеристикою майже нічим не відрізняється від попереднього слідства, яке проводять слідчі органів прокуратури, однак курсанти і слухачі Університету вивчають саме дисципліну «Попереднє слідство в органах внутрішніх справ», тому що специфікою розслідування кримінальних справ слідчими МВС є, поперше, категорія кримінальних справ, яка визначається підслідністю; по-друге, регулювання спеціальними наказами міністра внутрішніх справ діяльності слідчих органів внутрішніх справ, визначення структури слідчих підрозділів і порядку призначення їх керівників, організації взаємодії слідчих з іншими підрозділами органів внутрішніх

справ; по-третє, послання відомчого контролю і прокурорського нагляду за попереднім розслідуванням, яке проводить слідчий МВС.

Навчальну дисципліну «Попереднє слідство в органах внутрішніх справ» умовно поділено на загальну і спеціальну частини, оскільки у першому розділі вивчаються питання, пов'язані із загальним правовим забезпеченням діяльності слідчих органів МВС і в повному обсязі розслідується навчальна кримінальна справа, а в другому — особливості розслідування конкретних кримінальних справ.

За результатами навчання у VII семестрі курсанти і слухачі представляють викладачеві оформлену належним чином закінчену розслідуванням навчальну кримінальну справу і при позитивному висновку по ній допускаються до заліку. У наступному, VIII семестрі формою перевірки набутих знань з навчальної дисципліни «Попереднє слідство в органах внутрішніх справ» є іспит. Бажано, щоб вузи МВС, в яких готують майбутніх слідчих, мали типову навчальну програму підготовки фахівців зі слідчо-криміналістичної діяльності.

Вже відзначалося, що на даний час більше половини слідчих мають стаж роботи до трьох років, а серед них половина — до одного року, до того ж багато слідчих не мають ні спеціальної освіти, ні підготовки. В цих умовах актуальним стає навчання нових співробітників, підвищення їх професійної кваліфікації. Вивчення цієї ділянки роботи фахівцями Національної академії внутрішніх справ ще в 1993 р. виявило, що в більшості районних відділів заняття з службової підготовки слідчі проходять разом із співробітниками інших служб, а тому поза програмою залишаються питання тактики проведення слідчих дій, аналізу слідчої ситуації, вміння діяти в екстремальних обставинах, складання процесуальних документів, ведення діловодства. На заняттях із службової підготовки для слідчих рідко розглядається їх діяльність по розслідуванню кримінальних справ з аналізом допущених помилок або успішно вирішених завдань, майже не розглядаються питання професійної етики, психології особи, психологічних проблем, пов'язаних із стосунками учасників розслідування. Проведені нами під час дослідження опитування слідчих показали, що таке становище залишається і зараз.

Діяльність факультету підвищення кваліфікації Університету внутрішніх справ з організації навчання слідчих

свідчить про те, що в районних і обласних слідчих підрозділах формально ставляться до направлення на ФПК певної категорії слідчих. Так, на заняття з початкової підготовки слідчих¹ часто направлялись особи з вищою юридичною освітою, які мали тривалий термін роботи на посадах слідчих. До спеціальних груп з навчання слідчих, які спеціалізуються на розслідуванні окремих видів злочинів (дорожньо-транспортні події, злочини у сфері економіки, підпали, злочини неповнолітніх), навпаки, направлялись слідчі, які не мали достатнього досвіду роботи. Опитування слухачів показало, що, вирішуючи питання про направлення на навчання того чи іншого слідчого, їх безпосередні начальники виходять з кількості кримінальних справ, які знаходяться в провадженні слідчого, намагаючись зберегти на службі найбільш продуктивно працюючих слідчих. Тому на навчання з підвищення кваліфікації не потрапляють найбільш перспективні і здібні слідчі.

Що ж до спеціалізації слідчих, то слід зазначити, що необмежена професійна орієнтація слідчого не сприяє швидкому вирішенню завдань, пов'язаних зі специфікою розслідування того чи іншого злочину. Тому тільки поглиблена підготовка слідчих (шляхом підвищення кваліфікації у навчальних закладах МВС) для розслідування тих чи інших видів злочинів дає найбільш ефективні результати². Це, зокрема, стосується злочинів в економічній сфері, у тому числі вчинених організованими групами (розкрадання майна і цінностей у різних галузях промисловості, зловживання при приватизації підприємств, незаконні операції з грошима і цінними паперами у банківських установах, приховування доходів від податків та ін.), вбивств на замовлення, вимагань, екологічних правопорушень, які спричинили значну шкоду. Тому необхідно терміново в навчальних закладах, де підвищують кваліфікацію слідчих, розробити типові програми з методики розслідування таких злочинів, організації і тактики проведення окремих слідчих дій по складних кримінальних справах. В інформаційних центрах обласних УВС слід створити банки даних про розслідувані такі та інші особливо небезпечні злочини.

¹ Термін невдалий. Схоже на початкову підготовку хірургів, чого, звичайно ж, бути не може, але реалії нашого життя змушують навчати слідчій діяльності осіб, які не мають юридичної освіти.

² Наказом МВС України від 26 лютого 1997 р. створено як самостійний підрозділ при Університеті внутрішніх справ інститут перепідготовки і підвищення кваліфікації дізнавачів і слідчих.

способи їх вчинення, що дозволить забезпечити слідчі органи необхідною інформацією типу матриць, які можна використовувати як кодові схеми для розслідування. Слідчих, які розслідують такі справи, необхідно залучати до участі у міжнародних семінарах з проблем боротьби з організованою злочинністю з метою оволодіння ними новими, найбільш досконалими методиками розслідування.

Психологічна підготовка слідчих. Слідчі повинні знати не тільки параметри своєї особистої характеристики (тип темпераменту, характер), а й характеристики слідчої діяльності (сувора правова регламентація, наявність владних повноважень, постійний дефіцит часу, різноманітність розумових завдань, протидія зацікавлених осіб, наявність негативних емоцій). У цьому плані до психологічної підготовки слідчих обов'язково повинна входити діагностика їх придатності до вирішення розумових завдань, пов'язаних із розслідуванням злочинів, за такими параметрами:

а) можливість швидкого аргументованого висунення версій;

б) організація і провадження первинних слідчих дій;

в) наявність здібностей до встановлення психологічного контакту з учасниками слідчих дій;

г) вміння адаптуватись у слідчому підрозділі (слідчій чи слідчо-оперативній групі);

г) наявність здібностей і нахилу до вирішення розумових завдань щодо різноманітних злочинів.

При цьому слід мати на увазі, що одна особа більше адаптована до вирішення завдань, пов'язаних із встановленням істини щодо протиправних діянь у господарській діяльності, має нахил до аналізу, ревізійної, технологічної діяльності; інша — до вирішення евристичних завдань, пов'язаних з розкриттям корисливо-насильницьких злочинів, розслідування яких вимагає чіткої організації, оперативності, здібностей керувати слідчо-оперативною групою. Тому в процесі психологічної підготовки слідчих необхідно з'ясовувати їх уміння і нахил до розслідування кримінальних справ з тією чи іншою специфікою, що дозволить ефективно використати співпадання інтересів слідчого і спеціалізації його діяльності.

Як відомо, велике значення для успішного одержання доказової інформації має вміння слідчого встановлювати психологічний контакт з особами, які беруть участь у кри-

мінальному судочинстві (обвинувачений, підозрюваний, свідок, експерт та ін.). Поряд із природною комунікабельністю, яку повинен мати слідчий, існує комплекс прийомів встановлення ним необхідного контакту з особами, які стають об'єктами кримінально-процесуальної діяльності. Тому в програмах занять з підвищення кваліфікації слідчих необхідно передбачити лекції фахівців з правової і соціальної психології, а також практичні заняття з елементами ділової гри (наприклад, допит десятирічного свідка з участю педагога і одного з батьків; допит підприємця, підозрюваного в ухиленні від сплати податків в особливо великих розмірах, тощо).

ВИСНОВКИ

Результатом даного дослідження є такі висновки і рекомендації:

1. Спираючись на результати наведених досліджень можна зробити висновок про те, що на даний час з урахуванням наявних умов праці і технічного забезпечення слідчих нормативна продуктивність праці слідчого прокуратури може бути визначена на рівні 1,5 закінченої справи на місяць і слідчого МВС — 2,5 справи на місяць.

Звичайно, наведені цифри не є абсолютними: залежно від складності і характеру розслідуваних справ їх протягом окремого місяця може бути закінчено більше одним слідчим і менше — іншим, але продуктивність праці середнього слідчого підрозділу повинна визначатись у запропонованих нормативах.

Щоб фактична продуктивність праці слідчого відповідала нормативній, він повинен працювати у режимі оптимального поточного навантаження, під яким розуміється науково обгрунтована кількість кримінальних справ, які в даний момент знаходяться в провадженні слідчого, за умов що він може продуктивно по всіх них працювати. Вважаємо, що таке оптимальне навантаження має нижчу і вищу межу. Нижча визначається подвоєною кількістю кримінальних справ, які становлять нормативну продуктивність праці слідчого (3 — для слідчого прокуратури і 5 — для слідчого МВС). Вища межа включає також подвоєну нормативну кількість кримінальних справ та середньомісячний показник зупинених справ. Якщо кількість справ у провадженні слідчого буде меншою за нижчу межу, то він у наступному

місяці не зможе забезпечити нормативну продуктивність праці; якщо ж вона більша за вищу межу, то це призведе або до погіршення якості слідства і порушення строків розслідування по усіх справах, які знаходяться в провадженні слідчого, або до того, що по деяких з них слідство взагалі не провадитиметься. Розрахунок оптимального поточного навантаження слідчого прокуратури показує, що одночасно у його провадженні може бути не більше 4-5 і у слідчого МВС 6-7 кримінальних справ.

Річне оптимальне навантаження складається з середньомісячної продуктивності праці, помноженої на 11 місяців, а також половини призупинених протягом року кримінальних справ, що становить 35-40 справ для слідчого прокуратури і 60-65 — для слідчого МВС.

2. Рекомендована кількість справ, які можуть бути в провадженні у окремого слідчого як одночасно, так і протягом року, не може автоматично тягти за собою збільшення штатної чисельності слідчого апарату. На 1 січня 1996 р. в органах МВС були вакантними понад 2 тисячі посад слідчих, однак керівництво МВС, виходячи зі згаданого вище показника (35 справ у провадженні одного слідчого протягом року), вважало за необхідне включити додатково до існуючої штатної чисельності слідчих (9955) ще понад 7 тисяч одиниць. Через неможливість укомплектувати існуючу штатну чисельність слідчих підрозділів навіть некваліфікованими працівниками збільшення цієї кількості ще на кілька тисяч працівників призведе до того, що слідство в МВС, за рахунок негайного призначення до слідчих підрозділів непрофесіоналів, буде остаточно зруйноване.

Звідси випливають пропозиції щодо зниження цього навантаження за рахунок організаційних заходів, а також внесення змін і доповнень до чинного кримінального і кримінально-процесуального законодавства. Зниженню навантаження на одного слідчого, зокрема, сприяли б:

а) декриміналізація злочинів;

б) розширення переліку злочинів, по яких провадиться перевірка у вигляді протокольної форми досудової підготовки матеріалів. Причому провадження у протокольній формі повинно здійснюватися як у справах про злочини, що не є тяжкими, так і у справах про деякі тяжкі злочини за умов, що злочин є очевидним: встановлено особу, яка вчинила злочин, вона визнає свою винність і не заперечує

проти провадження за протокольною формою.

3. Відродження дізнання як самостійної форми попереднього розслідування. Органи дізнання, до складу яких зараз входять і штатні дізнавачі, повинні у повному обсязі розслідувати кримінальні справи про злочини, що не є тяжкими.

4. Закріплення в КПК положення, згідно з яким слідчий після проведення на початковому етапі розслідування необхідних слідчих дій у справі, в якій не встановлено особу, що вчинила злочин, міг би повернути її органу дізнання для встановлення цієї особи оперативно-розшуковим шляхом.

5. Спрощення процесуального порядку застосування науково-технічних засобів.

6. Створення належних умов праці слідчим, до яких слід віднести забезпечення слідчих підрозділів транспортом, криміналістичною технікою, оргтехнікою; широко розгалужена організація професійної підготовки і підвищення кваліфікації слідчих, створення належного психологічного середовища у колективі слідчих.

Слід також звернути увагу на нагальну необхідність прийняття Закону України «Про статус слідчого», який би передбачив соціально-економічні гарантії забезпечення найбільш ефективної діяльності слідчих.

Додаток

Продуктивність праці слідчих за кількістю справ на місяць за 1995 - 1996 рр.

№ п/п	Області та транспортні прокуратури	Прокуратура 1995 р.	МВС 1995 р.	Прокуратура 1996 р.	МВС 1996 р.
1	Автономна Республіка Крим	1,3	4,9	1,4	4,2
2	Вінницька	1,3	2,8	1,4	2,9
3	Волинська	1,0	2,8	1,2	2,2
4	Дніпропетровська	1,4	5,6	1,5	5,2
5	Донецька	1,0	5,5	1,3	5,3
6	Житомирська	1,3	3,7	1,4	3,2
7	Закарпатська	1,7	3,4	1,6	2,8
8	Запорізька	1,4	5,5	1,5	5,3
9	Івано-Франківська	1,7	3,6	2,0	3,2
10	Київська	1,2	3,2	1,2	2,6
11	Місто Київ	0,9	4,9	1,0	5,2
12	Кіровоградська	1,9	3,9	2,0	3,7
13	Луганська	1,4	5,2	1,4	4,0
14	Львівська	1,5	5,3	1,9	4,7
15	Миколаївська	1,7	6,3	1,6	6,2
16	Одеська	1,0	4,6	1,1	4,3
17	Полтавська	1,8	4,2	1,7	3,9
18	Рівненська	1,4	3,0	1,5	2,9
19	Місто Севастополь	1,2	4,3	1,2	4,2
20	Сумська	1,6	3,3	1,3	3,8
21	Тернопільська	1,6	3,0	1,3	2,9
22	Харківська	1,3	4,4	1,5	4,1
23	Херсонська	1,5	6,0	1,7	6,0
24	Хмельницька	1,5	3,9	1,6	2,9
25	Черкаська	1,6	3,8	1,6	3,6
26	Чернівецька	1,8	1,4	1,7	2,5
27	Чернігівська	1,4	5,4	1,5	3,2
28	Донецька транспортна прокуратура	1,2	2,7	1,3	2,6
29	Волинсько-українська транспортна прокуратура	1,6	2,9	1,3	2,3
30	Івано-Франківсько-українська транспортна прокуратура	1,1	1,9	1,1	1,6
31	Придніпровська транспортна прокуратура	1,1	2,9	1,1	1,7
32	Східно-українська транспортна прокуратура	1,9	3,5	1,9	3,3
33	Центрально-українська транспортна прокуратура	1,4	3,4	1,2	3,2
34	Всього по транспорту	1,4	2,9	1,3	2,6
35	Київська спецпрокуратура	1,1	2,2		1,6
36	Центральний апарат	0,2	0,03	0,1	0,1
	Всього по Україні	1,3	4,4	1,4	4,1

В. С. Зеленецький,
професор,
заступник директора
НДІВПЗ АПРН України

РЕКОМЕНДАЦІ ПРАВООХОРОННИМ І СУДОВИМ ОРГАНАМ «ПРО ПРИНЦИПИ ВПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ПРАКТИКУ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ»

Впровадження результатів наукових досліджень у практику боротьби зі злочинністю не можна визнати задовільним. Воно повинно здійснюватися на підставі певних керівних положень, які визначають як загальний для усіх органів і відповідних осіб підхід до впровадження даних науки у практику боротьби зі злочинністю, так і підхід до їх реалізації. Загальні вихідні керівні положення, що визначають функціональний порядок, хід і у кінцевому підсумку результати впровадження досягнень науки у практику боротьби зі злочинністю, слід розглядати як принципи цього виду діяльності. Такі принципи є обов'язковими як для науковців, так і для практичних працівників, бо вони зацікавлені в успішному впровадженні результатів науки у практику боротьби зі злочинністю.

Які ж загальні керівні положення слід розглядати як принципи впровадження результатів науки у практику боротьби зі злочинністю?

Питання це стосовно сфери, що розглядається, ще не було предметом самостійного дослідження. В інших науках воно вже неодноразово поставало і розроблювалося, але тільки у плані дослідження правових аспектів впровадження нової техніки у практику господарчого будівництва. Найбільш докладно це зроблено у монографії М. П. Рінга.

Автор називає такі принципи впровадження нової техніки: відповідність використання досягнень науки і техніки потребам суспільства; переважне впровадження досягнень науки і техніки, які задовольняють найнагальніші потреби суспільства; впровадження досягнень науки і техніки в усі сфери життя; державне керівництво використанням досягнень науки і техніки; розподіл питомої ваги впровадження на конкретних суб'єктів; готовність відповідних установ і

© В. С. Зеленецький, 1997

організації до впровадження; різноманітність форм і методів організації впровадження¹.

Перелічені положення є вихідними для успішного впровадження нової техніки і тому можуть бути розглянуті як його принципи. Відмітимо лише, що формування принципів впровадження результатів науки у практику має здійснюватися з урахуванням не тільки особливостей наукових результатів, а й специфіки сфери впровадження.

З урахуванням наведеного, як принципи впровадження результатів науки у практику боротьби зі злочинністю слід розглядати такі загальні і обов'язкові для відповідних суб'єктів керівні положення.

1. Готовність наукових результатів до впровадження. Це положення орієнтує на недопустимість впровадження у практику боротьби зі злочинністю не готових для цього наукових результатів. Готовим для впровадження слід вважати такий результат, який відповідає поставленим до нього вимогам і спроможний задовольнити виробничі потреби відповідних правоохоронних органів.

Зрозуміло, що для визначення готовності наукових результатів до впровадження у практику боротьби зі злочинністю потрібно виробити певні критерії. Вирішення цієї проблеми входить до завдання відповідних зацікавлених органів — прокуратури, суду, слідства, МВС, їх наукових закладів та ін. Зазначимо, що названі критерії мають бути індивідуальними і конкретними щодо особливостей змісту і форми того чи іншого наукового результату.

Не викликає сумніву, що критерії визначення готовності, наприклад методичних вказівок про застосування на практиці конкретних методів попередження злочинів, будуть одними, а критерії готовності до впровадження у слідчу практику відповідних технічних засобів, наприклад для проведення конкретного експрес-аналізу на місці події, — ювсім іншими. Те ж саме слід сказати і про критерії готовності до впровадження у практику нової техніки.

Розглядаючи це питання, М. П. Рінг пише, що готовність результатів робіт з нової техніки і технології означає, що виконані дві взаємопов'язані вимоги: за техніко-економічними та іншими показниками результати відповідають кращим досягненням вітчизняної і зарубіжної науки і техніки, а конкретні виробничі об'єднання і підприємства-

¹ Рінг М. П. Хозрасчетная система создания и внедрения новой техники. М., 1982. С. 96-123.

виробники підготовлені до їх практичного застосування¹. Це повною мірою стосується і визначення готовності спеціальної, а також будь-якої іншої техніки, що використовується у процесі боротьби зі злочинністю.

Але особливості різноманітних способів, засобів, методів боротьби зі злочинністю, наприклад негласні засоби вирішення конкретних оперативно-розшукових та інших спеціальних завдань, без сумніву, вимагають вироблення й інших спеціальних критеріїв визначення готовності техніки до використання у практичній діяльності конкретного правоохоронного органу.

Аналіз питання, що розглядається, можна було б продовжити, але й сказаного цілком достатньо для висновку про те, що готовність наукових результатів до впровадження у практику боротьби зі злочинністю слід розглядати як вихідний принцип.

2. Необхідність впровадження досягнень науки у практику боротьби зі злочинністю. У практику боротьби зі злочинністю можуть (і повинні) впроваджуватися лише ті наукові результати, у яких той чи інший правоохоронний орган знає потребу, без чого успішне його функціонування неможливе або ж ускладнене. Як бачимо, процес впровадження припускає індивідуальний підхід до визначення (діагностики) реальної необхідності того чи іншого наукового результату для практики боротьби зі злочинністю. Такий підхід попереджає насичення юридичної практики науковими даними або технічними засобами, які не сприяють поліпшенню правоохоронної діяльності, і, крім того, забезпечує економію сил, матеріальних ресурсів та інших засобів, які можуть бути більш раціонально використані для оптимізації процесу боротьби зі злочинністю.

3. Загальне охоплення науковими досягненнями практики боротьби зі злочинністю. Ефективність боротьби зі злочинністю значною мірою визначається широтою охоплення межами впровадження у практику досягнень науки.

Оскільки більшість питань боротьби зі злочинністю врегульована відповідними нормами чинного законодавства, то нерідко стверджується, що до боротьби зі злочинністю мають відношення результати лише правових наук. Така думка не може вважатися справедливою, бо вона

¹ Ринг М. П. Вказ. праця. С. 109.

обмежує рамки використання наукових даних у практиці боротьби зі злочинністю.

Тут має місце змішування двох відносно самостійних, але взаємопов'язаних питань. По-перше, хто саме повинен здійснювати наукову розробку проблем боротьби зі злочинністю, і, отже, що необхідно включати до поняття наукового результату. По-друге, чи можуть у процесі боротьби зі злочинністю використовуватися результати досліджень інших, неправових наук.

Відповідаючи на перше питання, слід зазначити, що наукова розробка проблем боротьби зі злочинністю належить до предмета саме правових наук. При цьому йдеться не про всю систему зазначених наук, а лише про ті з них, які у правознавстві іменуються кримінально-правовими, або науками кримінального циклу.

Природа цих наук, як і всіх інших правових наук, є гуманітарною. Саме тому вони входять до системи суспільних наук, багато з яких своїми досягненнями роблять, хоча і не прямо, а лише опосередковано, свій внесок у боротьбу з різними негативними явищами у нашому суспільстві, у тому числі і у боротьбу зі злочинністю. Слід, однак, зауважити, що у цій боротьбі використовуються досягнення не тільки суспільних, а й технічних наук. Тому постає проблема виявлення, пристосування і впровадження у практику боротьби зі злочинністю усього того, що вироблено системою сучасних наук.

Досягнути такого результату можна лише за тієї неодмінної умови, що впровадження досягнень науки у практику боротьби зі злочинністю орієнтуватиметься на широке охоплення досягнень різних галузей вітчизняної та перелової зарубіжної науки. Такий підхід за діапазоном своїх можливостей є загальним, що, природно, має відбитися у назві принципу, який розглядається.

4. Соціальна допустимість наукових даних до впровадження у практику боротьби зі злочинністю. Необхідність загального охоплення науковими досягненнями для впровадження їх у практику боротьби зі злочинністю в жодному разі не орієнтує на можливість використання у цій боротьбі усіх чи будь-яких даних, вироблених людством.

Зараз суспільство має найрізноманітніші засоби, які можуть забезпечити одержання від учасників кримінального процесу необхідної для боротьби зі злочинністю ін-

формації. До їх числа відносяться такі, що справляють на особу психотропний вплив, приводять її до психічно пригніченого чи неурівноваженого стану і, як наслідок, повідомлення про себе чи про інших осіб, всупереч своїй волі, перекручених або таких за змістом даних, яких від неї домагаються.

Крім таких, у боротьбі зі злочинністю нерідко застосовуються різноманітні технічні засоби, які також не можуть вважатися коректними з точки зору як моралі, так і за змістом їх кінцевого результату, його достовірністю.

До таких, зокрема, відносяться детектори неправди, що іноді іменуються «електронними слідчими», які у деяких країнах застосовуються не лише у сфері боротьби зі злочинністю, а й при підборі кадрів на державну службу. Крім аморальності самих принципів підбору кадрів цим способом, таке випробування людей на лояльність не тільки призводить до грубих порушень прав людини, а й не дає достовірної інформації про її дійсні погляди, знання, стан. Вірогідність помилкової оцінки особи і її поглядів дорівнює у детекторів неправди приблизно 50%. Невипадково англійський журнал «Нейчер» порівнював роботу детекторів з підкидуванням монетки.

Таким чином, не будь-який засіб, котрий приводить до визначеної мети, може застосовуватися у боротьбі зі злочинністю. Слід вважати неприпустимими для впровадження у практику боротьби зі злочинністю такі результати науки, які суперечать основним соціальним принципам нашого суспільства, призводять (чи можуть призвести) до порушення прав людини.

5. Попередня апробація результатів науки у практиці діяльності правоохоронних органів. Використання даних науки у практиці боротьби зі злочинністю без попередньої їх апробації може призвести до різних негативних наслідків. У літературі вже неодноразово поставало питання про необхідність експериментального підтвердження тих чи інших рекомендацій, які розраховані на впровадження у практику боротьби зі злочинністю.

«Як форма практики науковий експеримент має визначальну перевагу перед теоретичним мисленням, що дає йому можливість бути критерієм істинності знання»¹. Відмітимо, однак, що цей критерій є вихідним або попе-

¹ Гиргинов Г. Наука и творчество. М., 1979. С. 214.

реднім, що самі можливості експерименту обмежені і вже тому він не може мати загального, а тим більш вирішального, тобто завершального, значення. Останнє обумовлюється, з одного боку, обмеженістю територіального діапазону здійснення експерименту, який не дозволяє перевірити істинність наукового результату в усіх сферах боротьби зі злочинністю, а з іншого — у кожному експерименті багатовимірності суб'єктивності і умовності, що також позначається на коректності його результатів. Недарма видатний вчений С. І. Вавілов попереджував, що «досвід може без сумніву спростувати теорію, але він не в змозі з такою ж безумовністю підтвердити її»¹.

Для досягнення істинного знання про якісну визначеність наукових результатів, які впроваджуються у практику, потрібна їх всебічна праксеологічна апробація у ході реального процесу боротьби зі злочинністю. Для досягнення такого результату є сенс створювати у системі органів прокуратури, суду, МВС, інших правоохоронних органів спеціальні експериментальні бази (СЕБ), які і повинні здійснювати такі апробації на підставі спеціально затвердженої конкретним відомством інструкції або положення.

Теоретичне обґрунтування практичної необхідності створення СЕБ було вперше дано у 1981 р.²

Створення таких баз не слід розглядати як організацію якихось особливих підрозділів у структурі, скажімо, прокуратури, МВС або іншого відомства, що веде боротьбу зі злочинністю. Йдеться про те, щоб на підставі спеціальної атестації визначити конкретні підрозділи у структурі тих чи інших обласних та центральних органів, що є найбільш досвідченими і передовими у певній галузі професійної діяльності і тому (на підставі відповідного рішення) цілком здатні проводити практичні випробування (перевірку) ме-

¹ Известия АН СССР. Сер. физ. М., 1936. № 1-2. С. 185.

² Див.: Станіс В. В., Зеленецький В. С. Одна из проблем борьбы с преступностью // Рад. право. 1981. № 11. С. 58-60.

Зазначимо, що 26 квітня 1984 р. Генеральний прокурор Союзу РСР наказом №18 «Про впровадження наукових рекомендацій і науково-технічних засобів у практику роботи органів прокуратури» передбачив створення у системі органів прокуратури 44 базових прокуратур, на які був покладений обов'язок впровадження наукових рекомендацій і науково-технічних засобів у практику боротьби зі злочинністю і зміцнення законності, і тоді ж затвердив «Положення про базові прокуратури для проведення досліджень і апробації наукових розробок».

тодик конкретних дій, інших наукових даних. Такі підрозділи стають спеціальними експериментальними базами.

Формування СЕБ не потягне за собою додаткових витрат, не створить незручностей для підрозділів, на основі яких такі бази організовані. Навпаки, саме визнання того чи іншого підрозділу як СЕБ буде виступати особливим чинником, що стимулює підвищення якості їх роботи. Підвищення професійного престижу підрозділів, на основі яких створені СЕБ, необхідно розглядати як суттєвий позитивний результат, що має бути врахований при оцінці їх роботи.

Слід зазначити, що у процесі апробації відбувається не тільки адаптація (приспосовування) методик боротьби зі злочинністю до конкретних умов діяльності практичних підрозділів і відповідних органів, а й навчання співробітників даного підрозділу спеціальним формам і методам їх застосування в умовах боротьби зі злочинністю. Цю обставину необхідно підкреслити, бо вона виступає як особливий захід підвищення професійної майстерності, один із засобів використання позитивного досвіду. Успіх у цій справі багато в чому залежить від форм впровадження у практику нових методик боротьби зі злочинністю.

Для підвищення ефективності впровадження у практику нових методик боротьби зі злочинністю, інших наукових даних доцільним є на основі наукових розробок і експериментальних перевірок створення структурно-логічних схем і технологічних карт методичного забезпечення певного виду професійної діяльності¹. Схеми та технологічні карти повинні доводитися за рішенням від-

¹ Структурно-логічна схема і технологічна карта — спеціальні види організаційно-методичних документів, які застосовуються на практиці з метою оптимізації діяльності по боротьбі зі злочинністю. Структурно-логічна схема відбиває процес здійснення конкретного виду професійної діяльності, вказуючи виконавцю порядок найбільш доцільного її здійснення. Технологічна карта характеризує процес здійснення системи різних, але об'єктивно взаємопов'язаних видів професійної діяльності з метою уникнення дублювання, координації зусиль різних підрозділів відповідного відомства для спільного і найбільш доцільного вирішення загальних завдань боротьби зі злочинністю та іншими порушеннями законності.

На практиці структурно-логічні схеми і технологічні карти професійної діяльності повинні застосовуватися у взаємозв'язку і на основі одержаних нових даних своєчасно конкретизуватися. Тільки в такому разі ці документи можуть виконати своє функціональне призначення.

повідного відомства до усіх структурних підрозділів органів, які ведуть боротьбу зі злочинністю, і обов'язково застосовуватися у повсякденній практичній діяльності.

Значення структурно-логічних схем і технологічних карт визначається тим, що вони, являючи собою функціональну модель певного виду професійної діяльності, забезпечують її здійснення за вже перевіреною на практиці методикою. В цьому, власне, і полягає безпосереднє практичне значення цих організаційно-методичних документів. Після застосування технологічних карт та структурно-логічних схем підводяться підсумки, робляться висновки щодо практичної їх доцільності, яка відбивається у конкретних документах, що направляються до відповідних відомств для узагальнення позитивного досвіду. У «Підтвердженнях практичної доцільності методики» повинні зазначатися як позитивні, так і негативні особливості методики, і міститися рекомендації щодо її удосконалення. На наш погляд, «Підтвердження» здійснення конкретної діяльності, інших наукових даних повинні бути типовими, розроблятися і вивчатися централізовано до територіальних підрозділів для забезпечення однакового підходу до оцінки методик. Природно, бланки «Підтверджень» слід розробляти так, щоб формулювання конкретних питань не виключало можливості довільної і достатньо повної відповіді на них. Покладення на відповідні підрозділи відомства обов'язку своєчасно направляти «Підтвердження» до вищого органу змусять їх систематично і вдумливо ставитися до впровадження у практику цих методик. З іншого боку, центральний апарат конкретного відомства одержить можливість не тільки з'ясувати ефективність впроваджуваних у практику методик, а й оцінити плідність діяльності наукових підрозділів і СЕБ по розробці і практичній апробації методик провадження конкретних видів діяльності.

Таким чином можна не тільки впроваджувати нове і передове у практику, а й своєчасно з'ясувати ставлення практиків, всіх підрозділів до останніх досягнень науки і практики. Запропонований порядок своєрідної звітності стимулюватиме своєчасне коригування структурно-логічних схем та технологічних карт шляхом відображення в них всього нового і передового, виключення всього застарілого або визнаного практикою необґрунтованим. Нарешті, це дозволить з'ясувати тенденції боротьби зі злочинністю,

своєчасно здійснювати на них відповідний вплив з метою забезпечити позитивну однаковість в діяльності окремих підрозділів, підвищити ефективність вирішення ними комплексу правових, кримінологічних, виховних та інших завдань. Від правильного їх вирішення залежить майбутній стан боротьби зі злочинністю, а також духовний клімат суспільства. Підкреслити цю обставину важливо, бо саме осмислення досвіду і завдань, вибору засобів і часу діяння¹ в кожній сфері людської діяльності, у тому числі й в галузі боротьби зі злочинністю².

Впровадження результатів наукових досліджень у практику здійснюється конкретними працівниками практичних відомств. Освоюючи надані їм наукові результати, вони, з одного боку, підвищують свій професійний рівень, а з іншого — проводять практичну апробацію наукових результатів³. У процесі апробації практичні працівники роблять свої висновки щодо наукового дослідження конкретних практичних проблем і доводять його до відповідного наукового підрозділу. Отже, апробовані практикою наукові знання повертаються до наукових працівників інформаційно збагаченими практичними знаннями і забезпечують підвищення ефективності майбутніх наукових досліджень. Такий процес є взаємовигідним і для науки, і для практики, оскільки не тільки забезпечує апробацію результатів науки, а й підвищує рівень професійних знань наукових і практичних працівників, їх компетентність.

У тих випадках, коли за результатами наукових досліджень вносяться рекомендації щодо удосконалення або прийняття нового законодавства про боротьбу зі злочинністю, апробація пропозицій є більш складною. Перш за все, вона здійснюється в органах, яким надано право законодавчої ініціативи, потім — у робочих комісіях Верховної Ради і у самій Верховній Раді. Нерідко прийняття законодавчих актів здійснюється після обговорення у

¹ Добров Г. М. Прогнозирование науки и техники. М., 1977. С. 13.

² Про досвід роботи базових прокуратур див.: Коробейников Г. В. Базовые прокуратуры — важное звено системы взаимосвязи науки и практики // Вопросы борьбы с преступностью. 1988. С. 212 - 214.

³ Див.: О ходе коренной перестройки органов прокуратуры, внедрении практику научных рекомендаций и передового опыта. М., 1988.

трудових колективах, а у перспективі буде здійснюватися на певні референдуми.

Можливі і практично застосовуються й інші форми впровадження рекомендацій науки у нормотворчу і правозастосовчу практику.

Застосування закону передбачає здійснення правозастосовувачем таких дій, котрі є адекватними нормативній регламентації конкретної правової норми. Але відомо, що усвідомлення смислу закону і особливо порядку його застосування в багатьох випадках викликає певні труднощі. Враховуючи це, Верховна Рада України запровадила правило, згідно з яким вона видає постанови про порядок застосування закону, що прийнятий нею. Такі постанови Верховної Ради можна розглядати як встановлення особливої процедури не тільки застосування конкретного законодавчого акта, а й впровадження в юридичну практику тих результатів наукових досліджень, які лежать в його основі.

6. Своєчасність впровадження наукових результатів у практику боротьби зі злочинністю. Ефективність діяльності правоохоронних органів забезпечується не самим фактом володіння результатами науки, необхідними для даного виду боротьби, а своєчасністю їх впровадження у повсякденну практичну діяльність. Принцип своєчасності впровадження наукових результатів має два відносно самостійних, але взаємозв'язаних аспекти.

Перший передбачає наближення впровадження наукового результату в практику боротьби зі злочинністю до часу його одержання конкретним правоохоронним органом. Скорочення зазначеної часової межі — одне із завдань усіх суб'єктів процесу, що розглядається, важливий резерв підвищення ефективності правоохоронної діяльності.

Але практиці відомо чимало випадків, коли одержані наукові результати «залежуються» в наукових або навчальних закладах, старіють і, у кінцевому підсумку, втрачають свою практичну цінність. Звідси виникає важливе завдання негайного доведення відповідними науковими підрозділами наукових результатів до тих правоохоронних органів, що потребують їх практичного застосування. Отже, принцип, що розглядається, поширює свою дію не тільки на органи боротьби зі злочинністю, а й на ті наукові або навчальні заклади, які одержали потрібні для практики наукові результати.

Другий аспект полягає в тому, що процес впровадження даних науки в практику складається з кількох взаємопов'язаних етапів. Хоча їх кількість залежить від специфіки наукового результату, головне полягає в тому, що завдання впровадження даних науки у практику боротьби зі злочинністю повинні вирішуватися своєчасно на кожному з етапів. Більш того, мова повинна йти про прискорення вирішення даного завдання не тільки на конкретному етапі впровадження, а й в загальній структурі процесу. Отже, прискорене впровадження досягнень науки у практику боротьби зі злочинністю повинно виключати міжетапні затримки, а тим більше «осідання» на тому чи іншому етапі одержаних наукових результатів¹. Для попередження подібних або інших негативних наслідків необхідно здійснювати процес впровадження на підставі взаємоузгоджених планів або програм і науково обгрунтованих, всебічно апробованих методик.

7. Вибіркова гласність впровадження результатів науки в практику боротьби зі злочинністю. Боротьба зі злочинністю в умовах розширення демократії і гласності передбачає відкритість діяльності правоохоронних органів для засобів масової інформації і поінформованість населення про хід і результати цієї боротьби. Робота у такому режимі корисна не тільки для суспільства, а й для усєї системи правоохоронних органів. Невипадково у більшості з них видані спеціальні нормативні акти, що регламентують діяльність в умовах розширення демократії і гласності. При цьому цілком обгрунтовано вважається, що гласність є неодмінною умовою й одночасно важливим чинником підвищення якості і ефективності професійної діяльності правоохоронних органів.

У той же час труднощі боротьби зі злочинністю, специфіка її вирішення в органах МВС, СБУ і прокуратури спеціальними засобами накладає відповідні обмеження на повноту реалізації принципу гласності в їх професійній

¹ Проблема ця вельми актуальна не тільки для сфери боротьби зі злочинністю. Саме тому їй обговоренню присвячені різні роботи, в тому числі і спеціальні монографічні дослідження в інших галузях науки і виробничої практики. Див., напр.: Кушлін В. И. Ускорение внедрения научных достижений в производство. М., 1976; Стумбина Э. А. Предупреждение преступности несовершеннолетних и проблемы реализации научных рекомендаций // Вопросы борьбы с преступностью. 1988. № 47. С. 167.

діяльності. На практиці нерідко розголошуються не на користь всебічному, повному і об'єктивному розслідуванню матеріали кримінальних справ, які знаходяться у провадженні, розголошуються відомості щодо честі, гідності, прав і інтересів громадян, що охороняються законом, надходять до друку матеріали неграмотно проведеного слідства, помилкові рішення слідчих, прокурорів, що підриває авторитет правоохоронних органів. Це стосується і роботи органів по впровадженню результатів науки у практику боротьби зі злочинністю.

Наукові дослідження впроваджуються в діяльність правоохоронних органів для підвищення ефективності їх боротьби зі злочинністю. Часто умови цієї боротьби вимагають спеціальних засобів для досягнення поставленої мети негласно, скритно від тих осіб, щодо яких ця боротьба здійснюється. Гласність у таких умовах не тільки не дозволила б вирішити конкретне, наприклад оперативно-розшукове чи слідче завдання, а й завдала б суттєвої шкоди боротьбі зі злочинністю в цілому. Отже, у діяльності правоохоронних органів допустима не загальна, а вибіркова гласність впровадження результатів науки в практику боротьби зі злочинністю.

8. Всебічність, повнота і продуктивність впровадження результатів науки в практику боротьби зі злочинністю. Діяльність правоохоронних органів є багатогранною. Вона здійснюється у різних напрямках, кожен з яких розглядається як особлива частина їх професійної діяльності. Для підвищення її ефективності, успішного вирішення завдань кожний правоохоронний орган має застосовувати в процесі боротьби зі злочинністю останні досягнення науки і передової практики. Так виникає необхідність впровадження результатів науки в діяльність правоохоронних органів. Відображення названої потреби у системі принципів, які розглядаються, формулюється як вимога всебічного впровадження результатів науки в практику боротьби зі злочинністю. При цьому впровадження таких досягнень повинно бути не фрагментарним або частковим, а неодмінно повним, вичерпним, тобто втіленим у практику боротьби зі злочинністю так, як заплановано у процесі прийняття рішення про його впровадження. Вимога повноти впровадження є похідною від цілісності наукового результату, який може забезпечити настання позитивних

наслідків лише в разі повного його впровадження в практику боротьби зі злочинністю.

Тільки при такому підході до процесу впровадження останній може привести до необхідного (очікуваного) результату, який у кінцевому підсумку і визначає продуктивність процесу впровадження в цілому. Іншими словами, вимога продуктивності орієнтує суб'єктів впровадження на досягнення плідного кінцевого результату, який може бути одержаний лише при всебічному і повному впровадженні досягнень науки в практику боротьби зі злочинністю.

9. Творча співпраця наукових і практичних працівників у процесі впровадження результатів науки в практику боротьби зі злочинністю. Науковий результат є підсумком діяльності окремих вчених або наукових колективів. Він розрахований на впровадження в практику боротьби зі злочинністю конкретних правоохоронних органів — прокуратури, суду, МВС. Як бачимо, у наукових і практичних працівників є і те спільне, що повинно обумовлювати їх взаємну зацікавленість в успішному впровадженні результатів науки в практику боротьби зі злочинністю. Саме це спільне і визначає необхідність творчої співпраці наукових і практичних працівників у ході впровадження цього процесу, який розглядається. Між тим, не кожний науковий результат доходить до практики і не кожний науковий результат, який дійшов до практики, неодмінно впроваджується в діяльність того чи іншого правоохоронного органу.

Причин такого становища чимало. Вони заслуговують на самостійне вивчення і спеціальне обговорення, що не один раз мало місце, в тому числі і на нарадах вчених практичних працівників.

Тут наголосимо на тому, що для забезпечення всебічності, повноти і продуктивності впровадження результатів науки в практику боротьби зі злочинністю, впровадження усіх розглянутих принципів доцільно передбачити конкретних нормативних актах, які б встановили не тільки обов'язок відповідних органів впроваджувати дані науки в практику боротьби зі злочинністю, але і відповідальність кожного суб'єкта впровадження за результати своєї діяльності.

М. В. Салтєвський,
завідувач лабораторією,
професор,

О. Я. Дрюченко,

старший науковий співробітник,

О. Ю. Голобродський,

молодший науковий співробітник,

В. О. Губанов,

молодший науковий співробітник,

В. І. Фурса,

молодший науковий співробітник

НДІ вивчення проблем злочинності

ПРОБЛЕМИ РОЗРОБКИ НАУКОВО-ПРИКЛАДНИХ ПРОГРАМ ВИКОРИСТАННЯ ДОСЯГНЕНЬ НАУКИ І ТЕХНІКИ У БОРЬБІ З НАЙБІЛЬШ ТЯЖКИМИ ЗЛОЧИНАМИ

У Комплексній цільовій програмі боротьби зі злочинністю на 1996-2000 рр., зокрема у боротьбі зі злочинністю, пов'язаною із вбивствами на замовлення, терористичними актами із застосуванням вибухових речовин і пристроїв, викраденням людей, і особливо дітей, з метою одержання викуну, розробка науково-прикладних програм використання наукових і технічних досягнень визначена як один з головних засобів її реалізації.

Наввні сили і засоби, набутий правоохоронними органами досвід розкриття і розслідування злочинів не дають бажаних результатів. Саме тому стає очевидним, що ефективність боротьби зі злочинністю необхідно ставити у пряму залежність від використання науково-прикладних програм. Разом з тим залишається відкритою низка питань, пов'язаних з визначенням сутності науково-прикладної програми, її концепції, структури, змісту і місця у традиційних методиках розкриття і розслідування злочинів взагалі, та, зокрема, вбивств на замовлення, терористичних актів і викрадення людей.

Розробку концепції і структури науково-дослідної програми розкриття і розслідування вбивств на замовлення, викрадення людей, і особливо дітей, з метою одержання викуну здійснював тимчасовий творчий колектив (ТТК) у складі докторів юридичних наук В. О. Коновалової, М. В. Салтєвського (керівник), В. Ю. Шепітька, кандидата

© М. В. Салтєвський, О. Я. Дрюченко, О. Ю. Голобродський, В. О. Губанов, В. І. Фурса, 1997

юридичних наук О. В. Горбачова, докторів технічних наук М. М. Горобця, І. Б. Сіроджі, В. А. Горбачова, М. М. Колчигіна, які є фахівцями з різних галузей природничих та технічних наук, а також інженерів-програмістів.

Щодо сутності науково-прикладної програми, то ТТК виходить з етимологічного змісту поняття: науково-прикладна програма — це засіб (система засобів), який є додатком до певної існуючої програми діяльності, якимось чином її удосконалюючим. Дійсно, криміналістичною наукою розроблені, а практикою використовуються методики розкриття і розслідування окремих видів злочинів, у тому числі вбивств, зґвалтувань, злочинів у сфері економіки тощо. Проте більшість з них з об'єктивних причин у технічному плані не відповідають нинішньому рівню науки і техніки. Тому вони не завжди спрацьовують в умовах, коли злочинність продовжує зростати, злочинна діяльність стає «професією», а злочинці — цинічними, жорстокими, мобільними, добре озброєними, економічно сильними. Для боротьби з такою злочинністю, розкриття організованих злочинів на замовлення потрібні нові підходи в методологічному і технічному плані. Отже, сутність прикладної програми полягає в тому, що вона є науково-технічною, а це зобов'язує будувати діяльність по боротьбі зі злочинністю на підставі загальних закономірностей, відкритих у фундаментальних науках, з використанням розроблених ними технічних засобів.

Науково-прикладна програма являє собою систему методів (засобів) наукових і практичних рекомендацій з використання досягнень науки і техніки для реалізації існуючої криміналістичної методики розкриття і розслідування певного виду злочину (наприклад проти особи, економічних тощо).

Науково-технічна програма — це додаток до певної існуючої конкретної методики розслідування. За своїм змістом програма може охоплювати окремі види злочинів або конкретний злочин. Проблематичними залишаються зміст і структура програми, а також межі науково-технічних рекомендацій щодо використання технічних досягнень.

На наш погляд, тут можливі три ситуації, відповідно до яких розробляються науково-прикладні програми.

Для *першої* ситуації (назвемо її ситуацією використання існуючих технічних можливостей) програма становить

сукупність упорядкованих рекомендацій щодо застосування існуючих у підрозділі правоохоронного органу власних засобів, спеціальної оперативної та криміналістичної техніки.

Для *другої* ситуації (назвемо її запозиченням технічних засобів у «сусіда», тобто сторонніх організацій, які безпосередньо не займаються боротьбою зі злочинністю) науково-прикладна програма становить перелік сучасних методів і технічних засобів (приладів) з різноманітних галузей знань і систему рекомендацій щодо їх застосування для дослідження конкретних фактів, джерел інформації, її вилучення, фіксації, дослідження та використання у доказуванні. До розробки таких програм практичні підрозділи звертаються в разі специфічності механізму вчинення злочину, тобто при виникненні своєрідних матеріальних та ідеальних джерел доказової інформації, одержати яку за допомогою існуючої табельної техніки неможливо.

Для *третьої* ситуації (назвемо її «розробки засоби сам») характерні обставини, коли за допомогою табельних або запозичених засобів неможливо вирішити конкретну ситуацію. В цьому разі науково-прикладна програма повинна становити наукові рекомендації або визначати завдання на розробку технічного засобу чи методу на основі відкритих закономірностей у фундаментальних науках, спрямовані на дослідження конкретних джерел доказової інформації. Наприклад, при розслідуванні терористичного акту з вибухом був розроблений новий метод визначення потужності заряду і напрямку вибухової хвилі за формою воронки. Але такі методи на практиці застосовуються рідко, оскільки не потребують багато часу і значних матеріальних витрат.

Основними структурними елементами науково-прикладної програми, на наш погляд, є вдосконалення теорії і практики суб'єктивної оцінки доказів на основі аналітичних засобів і методів інформатики, математики, психології та теорії прийняття рішень.

Розглянемо кожний елемент програми.

1. Розслідування завжди пов'язане з обмеженням прав суб'єктів процесу. Звідси виникає необхідність розробити ефективні механізми забезпечення законності в розслідуванні.

2. Кримінальне законодавство до 1996 р. не знало поняття «вбивство на замовлення», а в криміналістиці не розроблена криміналістична характеристика цього злочину, не досліджені закономірні зв'язки між її елементами, наприклад, «потерпілий — злочинець», «злочинець — спосіб вчинення злочину» тощо. В методиці розслідування вбивств не виділені загальні положення щодо вбивства на замовлення або теракту з вибухом; не досліджені технічні і психофізіологічні особливості особи, яка замовила вбивство (організатора), і виконавця («кілера»). Все це потребує розробки криміналістичної методики розслідування вбивств на замовлення, терактів з вибухами і викрадення людей, що закінчилися вбивством.

3. Складність розслідування трьох названих вище злочинів полягає, перш за все, у ретельній їх підготовці, обранні способів вчинення злочинів, які залишають зовсім мало матеріальних і, тим більш, ідеальних джерел інформації, у короткочасності строків події і ін. Це звужує коло матеріальних та ідеальних джерел доказової інформації, а тому прийняття процесуальних, оперативних і організаційних рішень здійснюється в умовах обмеженої поінформованості слідчого чи оперативного працівника. Отже, одним з важливих напрямків є використання в розслідуванні сучасних автоматизованих систем для інформаційного забезпечення слідчого, прокурора, оперативного працівника при прийнятті рішень, наприклад при порушенні кримінальної справи, затриманні і арешті, провадженні оперативно-розшукувальних заходів: електронного нагляду, контролю за вхідною і вихідною кореспонденцією підозрюваного, оперативних обліків, спеціальних засобів збирання інформації тощо.

У процесі розслідування, при попередньому пошуку, обробці та накопиченні інформації мають бути створені сприятливі умови для прийняття оптимальних рішень, особливо в умовах кримінального ризику.

4. Технізація боротьби зі злочинністю взагалі і розслідування вбивств, зокрема, є нагальною потребою. Науково-технічна революція, технізація розумової і фізичної праці розкривають нові пізнавальні можливості людини, у тому числі й суб'єктів правоохоронної діяльності. Нові досягнення природничих і технічних наук, впровадження інструментальних засобів і заходів збирання, дослідження

та використання доказової інформації поліпшують якість слідства, підвищують показники розкриття злочинів, дозволяють вводити до процесу доказування засоби, які раніше залишалися за межами можливостей слідчого.

5. Розширення кола носіїв доказової інформації — це результат закономірного «трансформування» наукових знань у сферу людської діяльності взагалі і правоохоронної, зокрема. Закон «трансформації» досягнень природничих і технічних наук передбачає пристосування їх для збирання, дослідження, оцінки та використання доказів. Нові засоби, методи можуть бути підставою для розробки спеціальних криміналістичних методів, наприклад, спектральних методів для ідентифікації людини за звуковою мовою, спектроаналізу слідів вибухових речовин, визначення походження мікрооб'єктів. На основі останніх досягнень електроніки розроблені криміналістичні детектори слідів запаху, слітів пам'яті, теплових слідів — тепловізори, прилади електронного спостереження через діелектричні перешкоди, нові трюпошукувачі тощо. Це один з перспективних напрямків, які дозволяють розширити коло матеріальних та ідеальних джерел одержання доказової інформації.

6. Широке впровадження сучасних кількісних фізико-хімічних, біологічних та інформаційно-аналітичних засобів і методів в експертну і слідчу практику знижує наочність одержаних наслідків. Наслідки кількісних методів передбачають складні системи показників, оцінка яких вимагає від слідчого володіння спеціальними знаннями. Виходячи з цього, С. М. Потанов ще у 1926 р. зазначав, що технічні засоби, зокрема кольорова фотографія, дозволяють суду наочно уявити доказовий матеріал. Тому проблема використання наочного демонстрування результатів кількісних методів для оцінки суб'єктами доказування інформації і прийняття ними рішень на попередньому слідстві та в суді є важливим напрямком розробки прикладних наукових програм.

Таким чином, концентральним напрямком при розробці прикладних науково-технічних програм удосконалення боротьби з вбивствами на замовлення, терактами з вибушковою «технізація», тобто широке використання прикладних напрацювань фундаментальних наук для розробки нових методів та засобів збирання, дослідження, оцінки та використання доказової інформації в право-

охоронній діяльності взагалі і розслідуванні вбивств зокрема.

Академія правових наук України в Комплексній цільовій програмі боротьби зі злочинністю визначена виконавцем низки завдань, вирішення яких потребує теоретико-правових і науково-прикладних досліджень, спрямованих на активне використання досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю. Створена як структурний підрозділ НДІ вивчення проблем злочинності лабораторія «Використання досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю» здійснила дослідження сучасного стану напрацювань наукових, науково-практичних та навчальних закладів Харкова, а також інших центрів України; узагальнила сучасні потреби практики у технічних засобах і методах для успішної боротьби зі злочинністю, особливо з вбивствами на замовлення, злочинами в сфері економіки, вчиненими організованими групами; визначила головні напрямки використання результатів досліджень у фундаментальних технічних галузях знань для розробки науково-технічних програм боротьби з тяжкими злочинами, в тому числі вбивствами на замовлення, терористичними актами, використанням пристроїв і вибухових речовин, викраденням людей з метою одержання викупу.

Серед завдань, що вирішуються сьогодні:

- 1) вдосконалення правових основ збирання, дослідження та використання особистих та речових джерел доказової інформації у кримінальному судочинстві;
- 2) розробка нових і вдосконалення традиційних методів та засобів збирання і дослідження доказової інформації;
- 3) розробка і впровадження автоматизованих систем інформаційного забезпечення прийняття процесуальних оперативних та управлінських рішень у розкритті і розслідуванні злочинів.

У розробці першого напрямку беруть участь О. В. Горбачов, В. П. Ємельянов, В. О. Коновалова, М. В. Салтєвський (керівник), Б. Ф. Тимошенко (Генпрокуратура України), В. Ю. Шепітько. В рамках цього напрямку:

- розроблені концепція і структура науково-прикладної програми;
- сформовано авторський колектив для створення навчально-практичного посібника «Методика розслідування вбивств на замовлення»;

підготовлені кримінально-правова і криміналістична характеристики вбивств на замовлення;

опубліковані пропозиції щодо удосконалення кримінально-процесуального законодавства про поняття «доказ», «речовий доказ» (М. В. Салтєвський).

Другий напрямок — технічний. ТТК і співробітники лабораторії у 1996-1997 рр. на основі результатів вивчення і аналізу науково-технічних галузей знань розробили і створили демонстраційні зразки нових технічних засобів для використання в оперативно-розшуковій та слідчій практиці, а саме:

- нову магнітну щіточку з покращеними магнітними властивостями, яка дозволяє працювати однією рукою;

- ультразвуковий далекомір УЗД-1, УЗД-2 (НВО «Метрологія», лабораторія НДІВПЗ);

- комплекс найпростіших технічних засобів для фіксації дорожньо-транспортних подій (лабораторія НДІВПЗ);

- прилади «Сканер-1» і «Сканер-2» (портативний) — для виявлення зварних швів, рихтовки та інших замаскованих деформацій на металевих кузовах і деталях автотранспорту (НДІВПЗ);

- дві моделі йодної трубки з автономним підігрівом для виявлення слідів пальців рук (лабораторія НДІВПЗ);

- визначальник темпоральних характеристик мови людини, який являє собою безконтактний пристрій, що дозволяє за мовою особи, що говорить, визначити її темпоральні характеристики, які лежать в основі діагностики емоційної напруги.

Третій напрямок — розробка і впровадження комп'ютерних автоматизованих систем інформаційного забезпечення прийняття рішень при розкритті і розслідуванні злочинів. Розробниками є співробітники лабораторії і спеціалісти сторонніх організацій (ХАІ, ХДУ, Військовий університет, КГУРБ та ін.), що працюють за контрактом (академік І. В. Строджа, професори М. М. Горобець, В. О. Горбачов, М. М. Колчин). На даний час розроблені або перебувають у стані завершення такі системи:

1. Автоматизована система статистичного аналізу і оцінки первинної інформації, яка збирається на стадії порушення кримінальної справи. Система запропонована у вигляді автоматизованого робочого місця (АРМ) «Справа», яке дозволяє слідчому, дізнавачу здійснювати

автоматизований аналіз зібраної первинної інформації, приймати рішення про порушення кримінальної справи і початок дізнання чи попереднього слідства або про відмову в порушенні справи, а також про направлення матеріалів за належністю. АРМ «Справа» дозволяє визначити наявність існуючих залежностей між ознаками і властивостями інформації та її джерелами, висувати найбільш вірогідні версії щодо події злочину і особи злочинця. Шляхом аналізу первинної інформації по 219 кримінальних справах про злочини, вчинені в умовах неочевидності, встановлено 33 статистичних залежностей, з них 14 прості і 22 складені. Зараз лабораторія надає практичну допомогу прокурорам Чернігівської, Донецької, Вінницької, Харківської та Кіровоградської областей, які передали заповнені анкети, що містять інформацію з припинених справ про неочевидні вбивства. Всього надано 17 консультацій про версії і деякі ознаки злочинця. У 1997 р. розробку системи буде завершено.

2. Розроблена і проходить випробування розшукова автоматизована інформаційно-пошукова система (РАПС «Портрет»), яка являє собою автоматизоване робоче місце призначення якого:

- складання у діалоговому режимі фоторобота зі слідчого очевидця;

- формування банку оперативних фотознімків контингенту підоблікових осіб, який дозволяє проводити автоматизований пошук за фотознімком підоблікової особи або групи схожих на неї осіб, а також здійснювати пошук масиві фотознімків за фотороботом.

Зараз розробляються дві підсистеми у вигляді автоматизованих робочих місць: комп'ютерний діалоговий фоторобот (КД «Фоторобот») і оперативний банк оцифрованих фотопортретів (ОБЦ «Фотопортрет»). Підсистема КД «Фоторобот» завершена, проводяться її дослідні випробування на базі Київського РВВС ХМУ УМВС згідно угодою про спільну діяльність між УВС МВС в Харківській області з НДІВПЗ. Тільки за червень-липень 1997 р. по 1 кримінальних справах було складено 18 фотопортретів, дві злочини розкрито «по гарячих слідах». Теоретичні засади методики КД «Фоторобот» складають психофізіологічні закономірності запам'ятовування зорових образів зворотним відбитком у пам'яті людини, можливість

створення суб'єктивних образів і фіксації їх технічними засобами (малювання, композиція, комп'ютерна графіка тощо). Система відрізняється від існуючих методик складання фоторобота тим, що конструювання портрета здійснюється від загального до окремого, як конструктивні елементи використовуються фрагменти фотознімків реальних осіб, які за допомогою спеціальних програм графічного перетворення складають фоторобот. Система нескладна і може використовуватися оператором, який пройшов короткочасне навчання. До кінця 1997 р. КД «Фоторобот» буде готовою до реалізації зацікавленим установам на комерційній основі.

Друга підсистема — оперативний банк оцифрованих фотопортретів (ОБЦ «Фотопортрет») перебуває у стадії формування. Ввести її до експлуатації планується у 1997 р. ОБЦ «Фоторобот» має особливий статус використання і належить УВС МВС України в Харківській області.

В стадії розробки перебувають автоматизовані системи інформаційної підтримки прийняття рішень у кримінальному судочинстві криміналістичними та комп'ютерними засобами.

Завершена розробка експертної системи «Метод впізнання особи, що говорить, за параметрами динаміки тривалості елементарних сегментів голосних звуків». Ця система проходить експериментальні випробування і буде надана для практичного використання як автоматизоване робоче місце «експерт-фоноскопист». Вона розроблена співробітниками лабораторії і відрізняється від існуючих можливість здійснювати ідентифікаційні дослідження за обмеженим фонетичним матеріалом у межах до одного голосного звуку.

В основі даного методу дослідження лежить феномен інформаційної надлишковості мовного сигналу, що забезпечується, зокрема, квазістаціонарною сегментною структурою вокалізованих звуків. Окремі сегменти, названі нами елементарними, є носіями інформації як про фонетичну належність звуку, так і про індивідуальні особливості та стан особи, що говорить. На основі динаміки тривалості елементарних сегментів побудована система ідентифікаційних ознак, сукупність яких може бути оцінена як неповторна.

Методика ідентифікаційного дослідження охоплює такі етапи:

- підготовка матеріалу для дослідження. Сутність підготовки полягає в аудиторному прослуховуванні фонограм (досліджуваної і зразків). При цьому експерт виділяє фрагменти мови, бажано завершені фрази, однакові за змістом. Відбираються кілька фрагментів, у яких число голосних звуків перебуває в межах 45 - 50;

- розмітка фрагментів, яка являє собою виділення та званих «тріад» на ділянках пікової інтенсивності голосних звуків;

- формування фреймів з відібраних «тріад» для кожної фонограми — досліджуваної і зразків;

- формування системи ознак на фреймах фонограм, що порівнюються;

- порівняльне дослідження системи ознак і формування висновків.

За новою методикою проведено 6 судово-фоноскопічних експертиз у кримінальних справах: 1 — по вбивстві на замовлення, 2 — по корупції, 3 — по умисних вбивствах.

Подальший хід досліджень та результати їх впровадження у практику правоохоронних органів будуть висвітлені у наступних випусках збірника наукових праць інституту.

ЗАКОНОПРОЕКТНІ РОБОТИ

ПРО СТАН ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО БОРОТЬБИ З КОРУПЦІЄЮ І ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ПРОПОНОВАНІ ЗМІНИ І ДОПОВНЕННЯ ДО НЬОГО

Представлені матеріали є підсумком дослідження, яке виконувалось за рішенням Координаційного комітету по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю при Президенті України № 31/4-190 від 7 травня 1997 р. (п. 19).

Науковцям Академії правових наук України було доручено проаналізувати чинну законодавчу базу щодо боротьби з корупцією і організованою злочинністю та, при необхідності, підготувати матеріали для внесення у встановленому порядку змін та доповнень до законодавства. Цю роботу виконали науковці науково-дослідного Інституту вивчення проблем злочинності та фахівці Національної юридичної академії ім. Ярослава Мудрого: М. І. Бажанов, Ю. М. Грошевий, В. В. Сташис, В. Я. Тацій, Ю. В. Баулін, П. І. Борисов, Ю. М. Толіка, Ю. П. Битяк, В. В. Голіна, П. І. Жигалкін, В. С. Зеленецький, Г. А. Матусовський, Д. В. Задохайло, Н. В. Сібільова.

А. БОРОТЬБА З ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ

1. Аналіз поняття «організована злочинність» та чинного законодавства щодо боротьби з організованою злочинністю

1. **Організована злочинність** — кримінологічне поняття, яким позначається певне антисоціальне кримінальне явище. В теоретичній літературі це поняття вживають у вузькому і широкому значенні. Так, у рекомендаціях ООН «Практичні

М. І. Бажанов, Ю. М. Грошевий, В. В. Сташис, В. Я. Тацій, Ю. В. Баулін, П. І. Борисов, Ю. М. Толіка, Ю. П. Битяк, В. В. Голіна, П. І. Жигалкін, В. С. Зеленецький, Г. А. Матусовський, Д. В. Задохайло, Н. В. Сібільова, 1997

заходи щодо боротьби з організованою злочинністю», які були обговорені Міжнародним семінаром по боротьбі з організованою злочинністю (Росія, м. Суздаль, 21 - 25 жовтня 1991 р.), зазначено, що під організованою злочинністю слід розуміти відносно велику групу стійких злочинних утворень, які мають своє керівництво, займаються злочинною діяльністю у корисливих інтересах і створюють систему захисту від соціального контролю з використанням таких протиправних засобів, як насильство, залякування, корупція і розкрадання у великих розмірах.

У більш широкому розумінні організована злочинність — це сукупність злочинних дій, які вчинюються будь-якими стійкими групами, що об'єдналися для систематичного вчинення злочинів. Поняття «організована злочинність» не повинно зводитись до множинності злочинів, вчинених групами осіб, які спільно, за попередньою змовою вчинюють будь-які злочини. Організована злочинність — це поняття, яким охоплюється злочинна діяльність лише організованих злочинних груп, злочинних організацій та об'єднань, котрі заздалегідь планують і здійснюють у різних сферах людського життя певну за обсягом та тяжкістю злочинну діяльність.

Злочинна організована група — це стійка, більш-менш ієрархічна група осіб, які попередньо об'єдналися для вчинення одного або кількох злочинів. Організаційно вона являє собою, так би мовити, найпростішу структуру у системі організованої злочинності.

Злочинна організація — це згуртована організована група, що утворена для спільної злочинної діяльності, з розподілом між її учасниками функцій по її керівництву, безпосередньому вчиненню тяжких злочинів, інших формах забезпечення її функціонування.

Злочинне об'єднання — це різновид організованої злочинної групи, члени якої спільно вчинюють злочини і мають злочинний координаційний орган, до якого входять представники злочинних груп, організацій або професійних злочинців (керівники, організатори злочинних груп, організацій тощо). Вони створюють злочинну ідеологію, політику, вирішують організаційно-управлінські питання, планують злочинні операції по вчиненню тяжких злочинів та інш.

Консолідація і згуртованість організованих злочинних формувань, озброєність, характер злочинів, конспірація

взаємодія з комерційними структурами, створення певної системи безпеки для членів злочинних утворень, протидія органам влади і правоохоронним органам, корумпованість, кримінальний терор тощо — все це робить організовану злочинність небезпечним кримінальним явищем, яке вимагає від держави і суспільства значних зусиль по вдосконаленню соціальних, правових, організаційно-управлінських, криміналістичних та інших заходів протидії.

2. Чинний КК передбачає вчинення злочину організованою групою як обставину, що обтяжує відповідальність (ст. 41, п. 2), або як ознаку складу злочину (наприклад, ст. 70 «Контрабанда» передбачає здійснення такої дії групою осіб, що організувалися для заняття контрабандою), або як кваліфікуючу обставину (наприклад, ст. 148^б ч. 4 передбачає як кваліфікуючу ознаку здійснення порушення порядку впуску (везення) цінних паперів організованою групою). Кримінальний кодекс України передбачає відповідальність за створення деяких видів злочинних організацій і вчинення ними злочинів. Зокрема, це ст. 69 «Бандитизм»; ст. 69¹ «Дії, що дезорганізують роботу виправно-трудових установ»; ст. 147¹ «Створення не передбачених законодавством воєнізованих формувань чи груп». Однак суттєвим недоліком чинного кримінального законодавства є відсутність у законі визначення понять «організована група» і «злочинна організація», що призводить до різного тлумачення їх змісту при застосуванні норм КК, помилок у кваліфікації. Явно недостатньою є і нормативна база Особливої частини для боротьби з організованою злочинністю. Є необхідність ввести до неї загальну норму, яка передбачає відповідальність за створення злочинних організацій для вчинення тяжких злочинів, керівництво ними, участь у вчиненні такими організаціями злочинів.

II. Пропоновані зміни та доповнення до законодавства щодо боротьби з організованою злочинністю

Виходячи з аналізу чинного законодавства пропонується:

1. Доповнити Загальну частину Кримінального кодексу України статтями 19¹ та 19².

Стаття 19¹. Вчинення злочину організованою групою або злочинною організацією

Злочин визнається вчиненим організованою групою, якщо в ньому брали участь дві або більше особи, які попередньо об'єдналися у стійку групу для вчинення одного або кількох злочинів.

Злочин визнається вчиненим злочинною організацією, якщо він вчинений згуртованою організованою групою, створеною для вчинення тяжких злочинів, або об'єднанням організованих груп, створених з тією самою метою.

Стаття 19². Відповідальність організатора та учасників організованої групи і злочинної організації

Організатор організованої групи та злочинної організації підлягає відповідальності за всі злочини, вчинені організованою групою чи злочинною організацією, якщо вони охоплювалися його умислом.

Інші учасники організованої групи та злочинної організації підлягають відповідальності за злочини, у підготовці або вчиненні яких вони брали участь, незалежно від тієї ролі, яку виконував у злочині кожен із них, без посилання на статтю 19 цього Кодексу.

2. Доповнити Особливу частину КК статтею 69².

Стаття 69². Створення злочинної організації

Створення злочинної організації з метою вчинення тяжкого злочину, передбаченого ч. 2 ст. 7¹ цього Кодексу, а також керівництво такою організацією або участь у ній, а також організація, керівництво чи сприяння зустрічі (сходці) представників злочинних організацій або організованих груп для розроблення планів і умов спільного вчинення злочинів, матеріального забезпечення злочинної діяльності чи координації дій об'єднаних злочинних організацій або організованих груп, якщо зазначені дії не мають наслідком більш суворого покарання за статтями Особливої частини цього Кодексу, — караються позбавленням волі на строк від п'яти до двадцяти років.

Звільняється від кримінальної відповідальності особа за вчинення злочину, передбаченого цією статтею, якщо вона добровільно заявила про створення злочинної організації та активно сприяла її розкриттю.

3. Потребує удосконалення також Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30.06.1993 р. (в подальшому — Закон).

Доцільно вивести спеціальні підрозділи з підпорядкування місцевим органам, підпорядкувавши їх безпосередньо відповідним управлінням у структурі МВС та СБУ

Таке рішення буде сприяти наданню спеціальним підрозділам необхідної незалежності в прийнятті рішень, виключенню втручання в їх діяльність на місцях.

У зв'язку з цим пропонується внести відповідні зміни і доповнення до Закону.

3.1. Пункт 1 статті 9 викласти в редакції Закону від 30 червня 1993 р., додавши після слів «управління, відділи і відділення по боротьбі з організованою злочинністю в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, інших містах» слова: «і на транспорті, а також Головне управління по розслідуванню злочинів, вчинених організованими злочинними групами, Міністерства внутрішніх справ України, його управління та відділи в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі і на транспорті».

3.2. Пункти 2, 5, 6 статті 9 викласти в редакції Закону від 30 червня 1993 р., виключивши з пункта 5 слова «а начальник управління по боротьбі з організованою злочинністю в Автономній Республіці Крим — також за погодженням з Головою Верховної Ради Автономної Республіки Крим».

3.3. Статтю 9 доповнити пунктами 7а та 7б наступного змісту:

П. 7а. Начальник Головного управління по розслідуванню злочинів, вчинених організованими злочинними групами, Міністерства внутрішніх справ України призначається на посаду рішенням Кабінету Міністрів України за поданням міністра внутрішніх справ України, погодженим з Комітетом Верховної Ради України з питань боротьби з корупцією і організованою злочинністю, та с першим заступником міністра внутрішніх справ України.

П. 7б. Начальники управлінь та відділів по розслідуванню злочинів, вчинених організованими злочинними групами, в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, на транспорті призначаються та звільнюються з цих посад за поданням начальника Головного управління по розслідуванню злочинів, вчинених організованими злочинними групами, Міністерства внутрішніх справ України, погодженому з Комітетом Верховної Ради України з питань боротьби з корупцією та організованою злочинністю. Правовий статус слідчих спеціальних підрозділів визначається на підставі кримінально-процесуального законодавства України.

3.4. Пункт 1 статті 10 після слів: «органів Служби безпеки України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі» доповнити словами: «а також Управління по розслідуванню злочинів, вчинених організованими злочинними групами, Центрального управління Служби безпеки України та відділи по розслідуванню злочинів, вчинених організованими злочинними групами, органів Служби безпеки України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі».

3.5. У пункті 5 статті 10 друге речення виключити.

3.6. Пункт 6 статті 10 викласти в редакції Закону від 30 червня 1993 р.

3.7. Статтю 10 доповнити пунктами 6а та 6б наступного змісту:

П. 6а. Начальник Управління по розслідуванню злочинів, вчинених організованими злочинними групами, Центрального управління Служби безпеки України призначається на посаду та звільняється з неї Указом Президента України за поданням Голови Служби безпеки України, погодженому з Комітетом Верховної Ради України, і є заступником Голови Служби безпеки України.

П. 6б. Начальники відділів по розслідуванню злочинів, вчинених злочинними групами, органів Служби безпеки України в областях, містах Києві та Севастополі призначаються на посаду та звільняються з неї наказом Голови Служби безпеки України за поданням Начальника управління по розслідуванню злочинів, вчинених організованими злочинними групами, Центрального управління Служби безпеки України, погодженому з Комітетом Верховної Ради України з питань боротьби з корупцією та організованою злочинністю. Правовий статус слідчих спеціальних підрозділів визначається на підставі кримінально-процесуального законодавства України.

3.8. Поряд з реорганізацією спеціальних підрозділів і встановленням їх підпорядкованості суто по вертикалі необхідно вирішити питання про відділи нагляду за дотриманням законів спеціальними підрозділами органів прокуратури по боротьбі з організованою злочинністю, підпорядкувавши їх безпосередньо Управлінню по нагляду за виконанням законів спеціальними підрозділами по боротьбі з організованою злочинністю.

3.9. Слід враховувати, що Координаційний комітет по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю при Президенті України (в подальшому — Координаційний комітет), віднесений до державних органів, спеціально створених для боротьби з організованою злочинністю (підпункт «а» п. 2 ст. 5, ст. 8), має особливий статус координуючого органу. Дане положення зараз отримує підкріплення в п. 28 ст. 106 Конституції України, за яким Президент України «створює... для здійснення своїх повноважень консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби».

В той же час з вказаним статусом Координаційного комітету не узгоджується п. 2 ст. 8 Закону. Оскільки до складу комітету входять керівники органів, на які законодавством покладені обов'язки по забезпеченню боротьби з організованою злочинністю, то до складу Координаційного комітету повинні входити крім осіб, зазначених ч. 2 ст. 8 Закону, Генеральний прокурор України, начальник управління Генеральної прокуратури України по нагляду за виконанням законів спеціальними підрозділами по боротьбі з організованою злочинністю, представники Ради національної безпеки і оборони України, а також відомств та наукових закладів з питань економіки, соціології, статистики, права.

3.10. Необхідно, щоб Закон регламентував компетенцію та розмежування функцій спеціальних підрозділів МВС і СБУ (відповідно УБОЗ та відділ «К»). На практиці спостерігається дублювання в роботі цих підрозділів. У зв'язку з цим доцільно, щоб спеціальні підрозділи органів СБУ зосереджували роботу на виявленні фактів корупційних діянь та інших правопорушень, пов'язаних з корупцією з боку державних службовців, які здійснюють керівні функції, депутатів різних рівнів, працівників правоохоронних та контролюючих органів. Управлінням по боротьбі з організованою злочинністю органів внутрішніх справ доцільно зосередити роботу на виявленні, викритті та запобіганні діяльності організованих груп та злочинних організацій у сфері економіки поряд з загальнокримінальними та спеціальними корисливо-насильницькими злочинами.

Б. БОРОТЬБА З КОРУПЦІЄЮ

І. Аналіз чинного законодавства щодо боротьби з корупцією

Корупція — одне з найбільш небезпечних для держави явищ, оскільки підриває авторитет державного апарату, дискредитує його діяльність, порушує принципи, на які спирається демократична держава, — рівності громадян перед законом, справедливості та ін. Корупція завдає державі та суспільству значної економічної і політичної шкоди, гальмує розвиток суспільства, практично зводить на нівець потенційну ефективність будь-яких урядових програм.

Безперечно, найбільш ефективний шлях боротьби з корупцією — це усунення причин, що її породжують. До них слід віднести низький рівень життя службовців апарату управління, в тому числі через затримку у виплаті заробітної плати; конфіскаційну податкову політику держави, за якої легше приховувати доходи, ніж сплачувати податки (давши хабара державному службовцю), та ін.

Для усунення причин корупції необхідні глибокі економічні, політичні та інші реформи, а також застосування правових, адміністративних (вольових) засобів.

Законодавство — основний провідник усіх державних програм, тому робота з удосконалення нормативних актів, спрямованих на боротьбу з корупцією, повинна розглядатись як один з важливих етапів на шляху подолання цього негативного явища.

Чинне законодавство про боротьбу з корупцією нині представлено Кримінальним кодексом України та Законом України «Про боротьбу з корупцією» від 5 жовтня 1995 р., який є недосконалим, не відповідає вимогам часу, недостатньо узгоджений з іншими нормативними актами.

Поняття «корупційні діяння», визначене в ст. 1 Закону України «Про боротьбу з корупцією» від 5 жовтня 1995 р., є загальним і охоплює всі можливі види правопорушень, головним чином, адміністративні. Що ж до Кримінального кодексу, то у ньому немає поняття «корупційні діяння». На наш погляд, немає і потреби вводити до КК таке поняття.

Виходячи з визначення поняття «корупційні діяння», що міститься у Законі від 5 жовтня 1995 р., та суб'єктів їх

здійснення (ст. 2 цього Закону), до злочинів, які можуть підпадати під поняття «корупційні діяння», слід відносити: розкрадання державного або колективного майна шляхом привласнення, розтрати або зловживання службовим становищем (ст. 84 КК); розкрадання державного або колективного майна в особливо великих розмірах (ст. 86¹ КК), при умові здійснення його способами, вказаними у ст. 84 КК; зловживання владою або службовим становищем (ст. 165 КК); перевищення влади або службових повноважень (ст. 166 КК), якщо воно вчинюється з корисливих мотивів; одержання хабара (ст. 168 КК); посередництво в хабарництві (ст. 169 КК), якщо таке вчинюється з корисливих мотивів; одержання незаконної винагороди працівником державної установи чи організації (ст. 191²). Це також може бути певна низка господарських злочинів, але при умові їх вчинення суб'єктом, зазначеним в ч. 2 Закону «Про боротьбу з корупцією», який для цього зловживає своєю владою або службовими повноваженнями (ст. 165 КК) або їх перевищує (ст. 166 КК). Однак необхідно зазначити, що наведені вище статті КК не обмежуються лише «корупційними діяннями». Дія їх значно ширша, бо вони поширюються не тільки на державних службовців, народних депутатів чи депутатів органів місцевого самоврядування, а й на службових осіб, які працюють на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форми їх власності або здійснюють функції представників влади і вчинюють зазначені вище злочини. Такий підхід до вирішення в законодавстві кримінальної відповідальності службових осіб, що скоюють суспільно небезпечні діяння, в тому числі і корупційні, вбачається достатнім для ефективного застосування кримінального законодавства.

ІІ. Пропоновані зміни та доповнення до Кримінального кодексу України та до законодавчих актів щодо боротьби з корупцією

1. Пропозиції щодо внесення змін та доповнень до Кримінального кодексу України

1.1. Потребує змін санкція до ч. 1 ст. 168 КК «Одержання хабара». На наш погляд, покарання «позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років з конфіскацією майна і позбавленням права займати певні посади або займатися

певною діяльністю на строк до п'яти років» явно завищене, що призводить у певних випадках застосування ч. 1 ст. 168 КК до негативних наслідків. Так, якщо хабар одержано у незначному розмірі, наприклад в межах 10-30 гривень, то органи дізнання і слідчі намагаються застосувати положення ч. 2 ст. 7 КК для звільнення хабароодержувача від кримінальної відповідальності. Якщо ж такі випадки визнаються злочинами і стають предметом розгляду судів, то останні, як правило, не застосовують санкцію ч. 1 ст. 168 КК, а, керуючись положеннями ст. 44 КК, призначають більш м'яке покарання, ніж передбачене законом. З метою підвищення ефективності застосування кримінальної відповідальності за одержання хабара пропонуємо дещо знизити у ч. 1 і ч. 2 ст. 168 КК покарання у вигляді позбавлення волі і одночасно ввести до санкції ч. 1 цієї статті покарання у вигляді штрафу, значного за своїми розмірами.

Пропонуємо такі санкції:

а) До ч. 1 ст. 168 КК:

«карається позбавленням волі на строк від двох до восьми років з конфіскацією майна та з позбавленням права займати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до п'яти років або штрафом від семисот п'ятдесяти до однієї тисячі п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права займати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до п'яти років».

б) До ч. 2 ст. 168 КК:

«карається позбавленням волі на строк від восьми до дванадцяти років з конфіскацією майна та з позбавленням права займати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до п'яти років».

1.2. Потребує негайного вирішення питання встановлення кримінальної відповідальності за «відмивання» коштів, здобутих незаконним шляхом.

Зазначені дії одержали в останні роки значного поширення і створюють ґрунт для тіньової економіки з усіма негативними наслідками, які звідси випливають. Встановлення кримінальної відповідальності за ці дії відповідає європейській конвенції про «відмивання», пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом (1990 р.).

Згідно з ст. 6 цієї конвенції кожна сторона вживає таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для того, щоб дії, вчинені навмисно, розглядалися внутрішнім законодавством як злочин. Зокрема, до таких дій конвенція відносить перетворення або передачу власності особою, яка усвідомлює, що така власність є доходом з метою приховування або маскуванню незаконного (підкреслено нами) походження власності або з метою сприяння будь-якій іншій особі, замішаній у вчиненні предикатного злочину, уникнути правових наслідків її дій. З урахуванням цього та інших положень конвенції, досвіду формування подібних норм за «відмивання» коштів в інших країнах, пропозицій теорії кримінального права та потреб практики вважаємо можливим запропонувати таку кримінально-правову норму:

Стаття 148^о. Легалізація (відмивання) грошових коштів та іншого майна, здобутих незаконним шляхом

Вчинення фінансових операцій і інших угод з грошовими коштами та іншим майном, здобутих зазнаки незаконним шляхом, а також використання зазначених коштів та іншого майна для здійснення підприємницької або іншої економічної діяльності — караються позбавленням волі на строк від трьох до десяти років з конфіскацією майна або штрафом від двохсот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

1.3. Прийняття винагороди суб'єктами корупційних діянь.

Як вже було зазначено, Кримінальний кодекс передбачає відповідальність за таке діяння в ст. 168 «Одержання хабара» та в ст. 191² «Одержання незаконної винагороди працівником державного підприємства чи організації». На наш погляд, необхідно розширити в ст. 2 Закону України «Про боротьбу з корупцією» перелік суб'єктів корупційних діянь. До нього повинні бути включені:

- всі посадові (службові) особи, що працюють у державних установах, на підприємствах, в організаціях (а не тільки державні службовці, див. п. «а» зазначеної статті);

- всі представники влади (а не тільки народні та інші депутати, див. п. «б» зазначеної статті).

1.4. Опосередковане хабарництво. Стаття 168 КК передбачає одержання хабара особисто або через посередників. Останні випадки є «опосередкованим хабарництвом». Дії осіб, що є посередниками, кваліфікуються як співучасть у

одержанні хабара (ст. 19 ч. 6 і ст. 168 КК), або як співучасть у дачі хабара (ст. 19 ч. 6 і ст. 170 КК), або як посередництво в хабарництві (ст. 169 КК). Що ж до ст. 169 КК, то фактично вона передбачає відповідальність за спеціальний вид співучасті у хабарництві. Існування цієї норми ускладнює розмежування дій, що нею передбачені, від співучасті в одержанні — дачі хабара, кваліфікація якої здійснюється за відповідною статтею про хабарництво з посиланням на ст. 19 ч. 6 КК, тобто як пособництво в одержанні чи дачі хабара. Окрім того, санкції ст. 169 КК нижчі, ніж санкції ст. 168 КК та ст. 170 КК, що не сприяє ефективній боротьбі з опосередкованим хабарництвом. Тому, маючи на меті підвищення ефективності боротьби з опосередкованим хабарництвом, пропонуємо виключити з КК статтю 169 «Посередництво в хабарництві».

1.5. Визначення поняття винагорода в значних, великих і особливо великих розмірах, одержаної суб'єктами корупційних діянь.

1.5.1. Чинне кримінальне законодавство визначає поняття «значний розмір» винагороди у примітці до ст. 191² «Одержання незаконної винагороди працівником державної установи чи організації», а поняття «великий та особливо великий розмір» стосовно хабара дано у ч. 4 ст. 164 «Визначення понять, що вживаються у статтях цієї глави». Разом з тим вважаємо, що розміри, які передбачені відповідними визначеннями, вочевидь занижені і не відповідають як змістові застосованих у законі термінів, так і ефективному застосуванню ст. ст. 168 і 191² КК. Тому вважаємо необхідним змінити редакцію ч. 4 ст. 164 КК та примітки до ст. 191² КК. Пропонуємо:

а) **ч. 4 ст. 164 КК** викласти в такій редакції:

«Великим розміром хабара вважається такий, що в двісті і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, особливо великим — такий, що в п'ятсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян».

б) **Примітку до ст. 191²** викласти в такій редакції:

«П р и м і т к а : Під незаконною винагородою у значному розмірі в цій статті слід розуміти незаконну винагороду, яка в два і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян».

У зв'язку зі зміною в ст. 191² КК змісту винагороди у значному розмірі у бік її збільшення доцільно в санкції цієї статті підвищити також і розмір штрафу. Пропонуємо таку редакцію санкції ст. 191² КК:

«карається позбавленням волі на строк до трьох років, або виправними роботами на строк до двох років, або штрафом до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян».

1.5.2. Вважаємо за можливе поставити на обговорення питання щодо введення до ч. 1 ст. 168 КК поняття «хабар у значному розмірі» та визначення такого розміру в ч. 4 ст. 164 КК. Цей розмір повинен узгоджуватися з поняттям «винагорода в незначних розмірах», яке необхідно передбачити в адміністративному законодавстві та Законі України «Про боротьбу з корупцією». Наприклад, «винагорода визнається наданою в незначних розмірах, якщо вона не досягне рівня, за який передбачена кримінальна відповідальність, тобто до двох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян».

Встановлення «винагорода в незначних розмірах» до двох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян обґрунтовується тим, що в проекті Кримінального кодексу України пропонується поняття «значний розмір» стосовно ст. 191² КК, де передбачається відповідальність за «одержання незаконної винагороди працівником державної установи чи організації» починати з двох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

1.6. Конкретизація відповідальності керівників органів виконавчої влади за бездіяльність у боротьбі з корупцією.

а) Щодо конкретизації відповідальності керівників за бездіяльність у боротьбі з корупцією, то в цьому питанні чинне законодавство слід визнати вдалим. Ст. 10 Закону «Про боротьбу з корупцією» чітко регулює його. Слід лише належним чином її використовувати.

Разом з тим, останню частину ст. 10 після слів «функцій держави» необхідно доповнити словами «якщо ці діяння не містять у собі складу посадового злочину».

б) Щодо кримінального законодавства, то як чинний КК, так і проект нового КК, підготовлений робочою групою Кабінету Міністрів України, чітко вирішують зазначене питання. Керівники органів виконавчої влади за бездіяльність у боротьбі з корупцією повинні відповідати як за посадові злочини: «Зловживання владою або посадовим становищем» (ст. 165 КК) або «Халатність» (ст. 167 КК).

2. Пропозиції щодо змін та доповнень до адміністративного законодавства

2.1. Поняття корупції, наведене в Законі про боротьбу з корупцією, не розходиться з поняттям, що міститься в Довідковому документі ООН по міжнародній боротьбі з корупцією. Разом з тим, у законодавстві не зроблено визначення чітких рамок адміністративно караного корупційного діяння щодо суб'єктів відповідальності за корупційні діяння. Це приводить до того, що за одні і ті ж діяння державні службовці в одних випадках притягаються до кримінальної, а в інших — до адміністративної відповідальності, а також до ускладнення роботи правозастосовувачів, а в деяких випадках і до зловживання ними службовим становищем. Виникає також питання: чому за одні і ті ж діяння посадові особи державного апарату можуть бути притягнуті тільки до адміністративної відповідальності, а такі ж особи недержавного сектору — до кримінальної?

У зв'язку з наведеним необхідно удосконалити понятійний апарат для того, щоб відокремити корупційні діяння, які караються в кримінальному порядку, від тих, що караються в адміністративному, визначивши ціннову вартість (розмір) винагороди, неперевищення якої тягне адміністративну відповідальність, до двох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Підвищенню ефективності боротьби з корупцією буде сприяти узгодження норм Закону України «Про боротьбу з корупцією» та Закону України «Про державну службу» в частині визначення понять «посадова особа», «державний службовець», «посада» та ін.

Вбачається необхідним розробити та прийняти нормативні акти, які б ставили заслін на шляху корупції, наприклад, закони «Про відповідальність за легалізацію доходів, одержаних протиправними засобами», «Про контроль за доходами та витратами державних службовців».

Доцільним є також встановлення звільнення з посади осіб за адміністративно-карані корупційні діяння, лише коли вони здійснили їх повторно, що надає правоохоронним

органам змогу більш активно застосовувати чинне законодавство, а законодавцю — за корупційні діяння, вчинені вперше, збільшити штрафні санкції.

2.2. Пропонується нова редакція ст. 1 Закону «Про боротьбу з корупцією».

«Стаття 1. Поняття корупції, корупційних діянь та діянь, що пов'язані з корупцією»

Під корупцією в цьому Законі розуміються дії осіб, які постійно чи тимчасово виконують функції держави, пов'язані з протиправним використанням наданих їм повноважень з метою отримання матеріальних благ, послуг та пільг. (Слово «превага», як неконкретне, пропонується виключити з тексту).

Корупція проявляється в одержанні незаконної винагороди та інших корупційних діяннях.

Незаконною винагородою визнається одержання посадовою особою від іншої особи матеріальних цінностей, отримання майнових вигід або послуг майнового характеру за дії, які ця особа повинна була виконати або виконала на користь іншої особи у зв'язку зі своїм службовим становищем, якщо їх розмір не перевищує двох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Корупційним діянням визнається вчинення посадовою особою, уповноваженою на виконання функцій держави, будь-якого з перелічених у частині п'ятій цієї статті діянь, якщо воно не містить у собі складу злочину і якщо розмір матеріальних цінностей, майнових вигід або послуг майнового характеру не перевищує розміру двох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Діяннями, що пов'язані з корупцією, визнаються: отримання незаконної винагороди працівником державної установи чи організації в розмірі до двох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; порушення вимог фінансового контролю; невжиття керівником заходів щодо боротьби з корупцією.

Примітка: Перелік діянь, що пов'язані з корупцією і не носять майнового характеру, дається також у ст. 5 цього Закону».

2.3. За порушення фінансового законодавства, як правило, передбачається матеріальна (фінансова), дисциплінарна, а в окремих випадках і кримінальна відповідальність (ст. 165 та ст. 167 КК). Разом з тим, якщо

законодавець визнає керівників та головних бухгалтерів суб'єктів господарювання усіх форм власності як таких, які можуть вчиняти корупційні діяння у фінансовій сфері, то вбачається необхідним встановити також спеціальну для таких суб'єктів адміністративну відповідальність. Пропонується доповнити Закон «Про боротьбу з корупцією» новою статтею.

Стаття 9¹. Нецільове використання посадовими особами бюджетних і позабюджетних коштів

Нецільове використання бюджетних і позабюджетних коштів суб'єктів господарювання незалежно від форм їх власності з боку керівника, головного бухгалтера, а також інших посадових осіб, від яких залежить їх використання, якщо воно не містить ознак складу посадового злочину, передбаченого кримінальним законодавством, — тягне накладення штрафу в розмірі від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Дії, означені в ч. 1 цієї статті, якщо вони вчинені повторно протягом року або якщо призвели до затримки виплати заробітної платні робітникам підприємства, організації, установи, стипендій, інших соціальних виплат на строк, який перевищує сім днів, — тягнуть накладення штрафу в розмірі ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і звільнення цих осіб від посади, або інше відсторонення від виконання управлінських функцій, позбавлення права займатися підприємницькою діяльністю строком до двох років для власників підприємств, установ та організацій, заснованих на недержавній формі власності.

3. Пропозиції щодо внесення змін та доповнень до конституційного законодавства

3.1. Згідно з п. 12 Національної програми боротьби з корупцією пропонується внести зміни до Закону України «Про статус народного депутата України», в якому передбачаються «випадки незастосування депутатського... імунітету за злочини, пов'язані з корупцією». Але такі зміни до вищезначеного Закону неможливо внести, не змінивши або не вилучивши **ч. 3 ст. 80 Конституції України**, в якій закріплено: «Народні депутати України не можуть бути без згоди Верховної Ради України притягнені до кримінальної відповідальності, затримані чи заарештовані». Депутатський

імунітет пропонується зняти стосовно вчинення депутатом такого злочину, як корупція. Але ж в ст. 80 Конституції України міститься загальна норма-гарантія щодо народних депутатів України. Мова, можливо, повинна йти в цілому про зняття депутатського імунітету, а не тільки в зв'язку з корупцією.

Але є можливість позбавити депутатського імунітету депутатів місцевих Рад, оскільки Конституція не закріплює за ними імунітету, як це зроблено стосовно народних депутатів України. Для цього необхідно з Закону України від 4 лютого 1994 р. «Про статус депутатів місцевих Рад народних депутатів» («Відомості Верховної Ради України», 1994, №24, ст. 180) виключити статтю 29 під назвою «Депутатська недоторканність депутата місцевої Ради». На сьогодні це не менш актуальна проблема для нашої держави.

В п. 12 Національної програми боротьби з корупцією ставиться питання незастосування суддівського імунітету за злочини, пов'язані з корупцією. Вирішення цієї проблеми також потребує внесення змін до Конституції України (з ст. 126 необхідно виключити фразу «Суддя не може бути без згоди Верховної Ради України затриманий чи заарештований до винесення обвинувального вироку судом»).

Згідно зі ст. 80 Конституції України депутатський імунітет застосовується лише до кримінальної відповідальності і не поширюється на адміністративні правопорушення, за які народні депутати України повинні нести відповідальність на загальних засадах. Це ж стосується і суддів, які можуть притягатися до адміністративної відповідальності (ст. 126 Конституції України). Тому ч. 2 ст. 7 Закону «Про боротьбу з корупцією» необхідно привести у відповідність зі ст. 80 та ст. 126 Конституції України.

4. Пропозиції щодо внесення змін та доповнень до цивільного законодавства

Межі участі суб'єктів застосування закону в реалізації їх корпоративних прав

4.1. Визначення корпоративних прав у чинному законодавстві України:

4.1.1. Закон «Про обкладення податком прибутку підприємств» — «корпоративні права» — право власності на частку (пай) у статутному фонді (капіталі) юридичної особи,

включаючи права на управління, одержання прибутку такою юридичною особою, а також частки учасника в статутному фонді (ч. 2 ст. 13).

4.1.2. Закон «Про господарські товариства». Учасники товариства мають право:

- брати участь в управлінні справами товариства в порядку, передбаченому установчими документами, за винятком випадків, передбачених законом;
- брати участь у розподілі прибутку товариства і одержувати його частину (дивіденди);
- вийти в передбаченому порядку з товариства;
- одержувати інформацію про діяльність товариства.

4.2. Варіанти можливих пропозицій:

4.2.1. Обмеження корпоративних прав по колу суб'єктів:

- суб'єкт корпоративних дій;
- подружжя;
- батьки;
- діти.

4.2.2. Обмеження за розміром долей (часток):

- заборонити зовсім;
- обмежити відповідним відсотком до розміру статутного фонду, який позбавить мотивації до корупційних дій.

4.2.3. За об'єктом інвестування:

- будь-які господарські товариства;
- тільки участь у повних товариствах і в командитних товариствах з повною відповідальністю.

4.2.4. За місцем реєстрації і сферою діяльності:

- депутатам і державним службовцям місцевого і регіонального рівня — заборона на володіння корпоративними правами у відношенні зареєстрованих, діючих у регіоні господарських товариств.

4.2.5. Розглянути питання про необхідність прийняття зобов'язання особою, яка має корпоративні права, при її обранні чи призначенні на державну службу передати ці корпоративні права у довірче управління іншому суб'єкту (наприклад довірчому товариству).

5. Пропозиції щодо змін та доповнень до трудового законодавства

Перелік посад, кандидати на зайняття яких підлягають обов'язковій спеціальній перевірці, та порядок її здійснення щодо осіб, які займають ці посади

5.1. Стосовно переліку посад, кандидати на зайняття

яких підлягають обов'язковій спеціальній перевірці, та порядку її здійснення щодо осіб, які займають ці посади, слід звернути увагу на те, що в чинному законодавстві немає поняття «спеціальна перевірка». Тому необхідно в Законі закріпити це поняття та розкрити його зміст. Ці переліки посад повинні затверджуватись Головним управлінням державної служби при Кабінеті Міністрів України за поданням галузевих міністерств та відомств за узгодженням з Міністерством внутрішніх справ України та Службою безпеки України.

5.2. З метою посилення відповідальності державних службовців за неналежне виконання своїх обов'язків пропонуємо внести до **ст. 12 Закону України «Про державну службу»** самостійну підставу, що обмежувала б прийняття на державну службу, яку можна сформулювати таким чином: «були звільнені з роботи за корупційні діяння».

5.3. Посиленню відповідальності державних службовців за неналежне виконання посадових обов'язків буде сприяти і встановлення додаткової самостійної підстави їх звільнення. Тому пропонується **статтю 30 Закону України «Про державну службу»** доповнити пунктом такого змісту: «вчинення корупційних діянь».

**ЮВІЛЕЇ,
ПАМ'ЯТНІ ДАТИ**

М. В. Салтєвському — 80 років

Виповнилося 80 років від дня народження Михайла Васильовича Салтєвського — доктора юридичних наук, професора кафедри криміналістики Національної юридичної академії ім. Ярослава Мудрого, завідувача лабораторією «Використання сучасних досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю» НДІ вивчення проблем злочинності Академії правових наук України.

М. В. Салтєвський народився 8 листопада 1917 р. у с. Григор'євка Новосибірської області. Після школи він одержав середню медичну, а потім вищу педагогічну освіту, закінчивши у 1940 р. фізико-математичний факультет Томського державного вчительського інституту.

У 1942-1945 рр. М. В. Салтєвський воював на фронтах Великої Вітчизняної війни, одержав за мужність і героїзм ордени Вітчизняної війни II ступеня, Червоної Зірки, 8 медалей, серед яких «За відвагу», «За визволення Варшави», «За взяття Берліна».

Значна частина життя М. В. Салтєвського після війни пов'язана з Харковом. З 1946 по 1962 р. він працює у Харківському НДІ судової експертизи ім. Заслуженого професора М. С. Бокаріуса. 1951 р. закінчив Харківський юридичний інститут.

У 1956 р. М. В. Салтєвський захистив кандидатську, а у 1969 р. — докторську дисертацію.

Бажання поділитися накопиченими знаннями та досвідом приводить Михайла Васильовича на педагогічну стежину: з 1962 по 1971 р. він працює у Харківському юридичному інституті, з 1971 по 1989 р. — у Київській вищій школі МВС СРСР. Через вісімнадцять років він знову повертається до Харкова на посаду професора кафедри криміналістики Національної юридичної академії.

Створений у 1995 р. НДІ вивчення проблем злочинності відкриває великі можливості для реалізації наукових задумів щодо розробки засобів криміналістичної техніки, і

М. В. Салтєвський стає одним з перших співробітників інституту, де очолює дослідницьку лабораторію. Завдяки своїм науковим працям (яких понад 200), винаходам М. В. Салтєвський широко відомий як науковій громадськості, так і практичним працівникам не тільки в Україні, а й далеко за її межами. Він створив наукову школу з проблем фоноскопії, розробив оригінальні методики досліджень речевих доказів, новий метод вимірювальної фотографії, основи судової акустики, сконструював судово-метричний фотоапарат ФСМ-1. Науковий інтерес вченого не вичерпується проблемами криміналістики. Його цікавлять також проблеми кримінального права та процесу. Серед учнів М. В. Салтєвського — 4 доктори і 23 кандидати наук. Він щиро відданий своїй справі, уболіває за неї. А для нас, його колег, не менш важливі такі якості Михайла Васильовича, як працелюбність, ентузіазм, ерудиція. Михайло Васильович — людина вимоглива, відповідальна, але одночасно й доброзичлива, щедра. Він чудовий співбесідник, розповідач з почуттям гумору.

Колектив Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності та редколегія збірника «Питання боротьби зі злочинністю» щиро вітають дорогого Михайла Васильовича Салтєвського з 80-річчям від дня народження і бажають йому міцного здоров'я, творчого натхнення, невичерпної життєвої енергії.

Збірник наукових праць

Питання боротьби зі злочинністю

Випуск 1

Видається з 1997 р.

Редактор *А. В. Сфименко*
Комп'ютерна верстка *В. М. Зеленько*

Підписано до друку з оригінал-макета 17.12.97. Формат 84x108 1/32.
Папір офсетний. Гарнітура Таймс. Ум. друк. арк. 4,3. Обл.-вид. арк. 5,1.
Вид. № 19. Тираж 1000 прим. Ціна договірна. Зам. 114-8
Видавництво «Право»
Академії правових наук України
310002 Харків, вул. Мироносицька, 29

Отпечатано с готовых диапозитивов
в типографии СП «Фолио Плюс».

310005, Харьков, пл. Восстания, 7/8.

3 - 41 **Питання боротьби зі злочинністю.** Збірник науко-
вих праць. Х.: Право, 1997. — 96 с

ISBN 996-7146-04-9

Збірник наукових праць «Питання боротьби зі злочинністю»
— видання фахівців-правознавців Науково-дослідного інституту
вивчення проблем злочинності Академії правових наук України.
Результати деяких наукових розробок спеціалістів НДІВПЗ
подаються у першому випуску збірника.

Для науковців і працівників правоохоронних та судових
органів.

П **1203021100-010** Без огодш.

«Право» 97

ББК 67.308

ЕКСПЕРТИЗИ ЕКСПЕРТИЗИ

- судово-фоноскопична (фоно- і відеозапису)
- трасологічна (слідів рук, ніг, знарядь злочину)
- ідентифікація цілого за його частинами
- технічна експертиза документів
- почеркознавча
- судово-психологічна
- судово-автомехнічна

Проводять
фахівці Вищої кваліфікації — доктори
і кандидати наук
з різноманітних галузей знань — з використанням
нових методик

Оплата за виконані роботи здійснюється за розлітками
Міністерства юстиції України

Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
Академії правових наук України.
Ліцензії Міністерства юстиції України від 11. 06. 1996 р. № 1/146
та від 21. 08. 1997 р. № 1/293.
310002 Харків, вул. Чернишевського, 80 а.
Тел. 47-81-95

ФОТОРОБОТА

Фоторобот — це підсистема, призначена для вирішення завдань відтворення в пам'яті свідка суб'єктивного образу особи, що розіскується, і побудови його фотозображення (фоторобота).

Побудова фоторобота виконується в діалоговому режимі за допомогою вщораних свідком елементів портретів обличчя, схожих на ті, що мала особа, яка розіскується, та з використанням автоматизованих процедур складання опису зовнішності, пошуку схожих портретів та графічного редагування.

Технічні характеристики

Комп'ютер - не менше IBM PC 486
Операційна система - MS-DOS
Відеодаптер - SVGA

Обсяг пам'яті на зовнішньому носії - до 3 Кбайт
для збереження одного портрета
Час оброблення запиту на пошук у базі даних портретів (при обсязі бази 10000 портретів) - не більше 10 с

Орієнтовна вартість - 4750 грн

Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
Академії правових наук України.
310002 Харків, вул. Чернишевського, 80 а.
Тел. (0572) 47-81-95, 43-34-66

Слід - 1-2 (надалі — Сигналізатор) є стаціонарним пристроєм, призначеним для охорони приміщень малого і середнього об'єму, і може бути використаний в автоматизованих охоронних системах і автономно. Він здійснює відпочу команд тривоги при спробах проникнення в охоронну зону, а також при спробах його демонтажу та вимкнення живлення.

Сигналізатор розрахований на цілодобову роботу при температурі навколишнього середовища від -25 до $+40$ °С і відносній вологості 98%. Передбачено автоматичне безударне підключення резервного джерела живлення на випадок вимкнення основної мережі живлення. Виконавчий пристрій забезпечує переключення в двох зовнішніх трипровідних лініях для керування виконавчими пристроями охорони (світловими, звуковими, відео).

Технічні характеристики

Мінімальний кут зору - 0,6 рад
Максимальний кут зору - 3 рад
Частота випромінювання - 34...36 ГГц
Потужність випромінювання - < 50 мВт
Потужність впромінювання 1 локатора - < 15 Вт
Джерело живлення - 220 В, 50 Гц

Орієнтовна вартість - 650 грн

Розробники

Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
Академії правових наук України, фірма «Надія-Service Ltd»
м. Харків, вул. Новгородська, 11, к. 103
Фірма «Надія-Service Ltd»